

Харківський національний університет імені в. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

Пояснювальна записка

До дипломної роботи

бакалавра

На тему: «Перші таємні організації декабристів 1814-1821 рр.»

Виконав: студент iv курсу

Денної форми навчання

Напрямок підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Волинцева Віолетта Геннадіївна

Керівник: д.і.н., проф .Волосник Юрій Петрович

Рецензент: к.і.н., доц. Єремєєв Павло Вікторович

2024

ПЕРШІ ТАЄМНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕКАБРИСТІВ 1814-1821 РР.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНА ОБСТАНОВКА У СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПІСЛЯ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН. Посилення реакції.	19
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТОК СТАНОВЛЕННЯ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ: ПЕРШІ ПЕРЕДДЕКАБРИСТСЬКІ ТА ДЕКАБРИСТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	40
ВИСНОВКИ.....	72
ЛІТЕРАТУРА.....	76
ДОДАТКИ.....	80
РЕЗЮМЕ	83

ВСТУП

Обґрунтування наукової та суспільно-політичної актуальності теми. XIX століття було складним періодом європейської історії. Це був час поширення нових ідей, появи нових суспільно-політичних рухів, політичних потрясінь та соціальних реформ. У цей період Україна перебувала під владою двох імперій. Це значною мірою вплинуло на розвиток її політичної думки. Саме в XIX ст. почали виникати перші таємні товариства на українських землях, що мали форму модних на той час масонських лож. Вони з'явилися в Києві, Одесі, Полтаві, Житомирі, Кам'янці-Подільському та Вишнівці. Серед їхніх членів були такі відомі українські діячі, як Іван Котляревський, Василь Капніст, Василь Лукашевич, а також майбутні лідери декабристського руху Павло Пестель, Михайло Орлов і Михайло Бестужев-Рюмін. І саме на початку XIX ст., після завершення епохи наполеонівських війн, виникають перші таємні організації дворянства, що пізніше отримають назву декабристських. Розуміння їхніх ідеалів та прагнень допомагає краще осмислити перехід від абсолютизму до обмеженої монархії та республіканського ладу, що відбувся в політичній думці східноєвропейського регіону. Крім того, спроба декабристів змінити насильницьким шляхом суспільний лад в Східній Європі мала великий вплив на подальші події XIX-го століття та багато в чому визначила шлях для появи та розвитку подальших революційних рухів. Все це обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження полягає у тому, щоб дослідити історичні передумови, що склались в Східній Європі після завершення епохи наполеонівських війн і призвели до утворення перших таємних товариств декабристів, а також показати становлення та персональний склад цих організацій, проаналізувати їх політичні програми та цілі.

Відповідно до поставленої мети, робота передбачає реалізацію наступних завдань:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу роботи;

– охарактеризувати суспільно-політичну обстановку в країнах Східної Європи після наполеонівських війн та умови, що сприяли виникненню перших переддекабристських та декабристських організацій;

-з'ясувати склад учасників перших таємних товариств декабристів та роль окремих персоналій в їх діяльності;

-проаналізувати програмні документи таємних організацій, визначивши їх головні політичні цілі;

-охарактеризувати основні напрямки діяльності таємних товариств.

Об'єктом дослідження є суспільно – політичні рухи в Східній Європі.

Предметом дослідження є процес утворення перших перед декабристських та декабристських товариств, їх організаційне оформлення, ідейно-політичні програми та діяльність.

Хронологічні межі дослідження обумовлені періодом 1814–1821 рр.: нижня межа визначена датою проведення Віденського конгресу, що підсумував епоху наполеонівських війн і своєю діяльністю посприяв подальшому поширенню революційних ідей рухів в Європі, зокрема в східному її регіоні. Верхня межа обумовлена датою розпуску Союзу благоденства та створенням Південного товариства.

Територіальні межі дослідження – у найактивніших формах діяльність декабристів здійснювалась на території нинішніх Полтавської, Вінницької, Київської, Черкаської і Житомирської областей.

Історіографія дослідження - це вивчення та аналіз історичних праць, присвячених подіям, що передували декабристському повстанню 1825 року та самому декабристському руху як політичному і соціальному явищу. Тема привернула увагу істориків через свою важливість для розуміння імперської історії, революційних рухів та соціально-політичних трансформацій. Літературу з даної проблематики можна розділити на вітчизняну та зарубіжну.

Вітчизняна історіографія. Історію дослідження декабризму можна умовно поділити на кілька етапів. Перший – це дослідження, що з'явилися в

імперський період. Перші книги з історії, що вийшли друком, часто піддавалися цензурі і були спрямовані на засудження декабристського руху.

У вітчизняній історіографії проблем декабристського руху в Україні знайшла певне відображення. Темою декабристського руху цікавились ще у другій половині XIX ст.- на початку XX століття. Тут варто назвати дослідження М. Драгоманова¹, М.Грушевського, Д. Дорошенка², Д. Чижевського³.

У другій половині XIX - на початку XX століття з розвитком історичних досліджень суспільно-політичних рухів з'явилися спеціальні праці про декабристів. Деякі історики намагалися розглядати їх як героїв боротьби за свободу і демократію. До такої групи дослідників відносяться Д. Багалій⁴, Л. П. Добровольський⁵. Для них декабристи були, в першу чергу, борцями проти царської влади, тією політичною силою, що виступала проти самодержавства та прагнула більшої демократизації. Добровольський Л.П написав декілька праць, де зосередився на декабристському русі, його причинах, цілях та наслідках. Одна з його відомих праць на цю тему – «Декабристи: їхній рух і його політичні наслідки» (1917). У цій книзі він аналізує історію декабристського руху, його ідеологічні основи, погляди учасників та розкриває його вплив на подальші події в регіоні.

¹ Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране. К., 1991. С. 534.

² Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Л., 1991.

³ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

⁴ Багалій Д. Декабристи на Україні. ДВУ. 1926. С.28–29.

⁵ Добровольський Л.П. "Decembriana". До підсумків ювілейної літератури про південний декабризм. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія... К., 1927. С.901-921

У радянський період дослідження декабризму зазнали ідеологічної реорганізації. Декабристи розглядалися як провідна сила буржуазної революції проти диктатури. Зокрема, в радянській історіографії вивчення цієї теми було включено в радянську історіографію як один з аспектів класової боротьби. Одним з перших інтерес до декабризму проявив Федір Ястребов, випускник КІНО 1926 р. Постановою ЦК КП(б)У від 1 серпня 1936 р. його було переведено на роботу до новоствореного Інституту історії України. Цей вчений є автором понад 100 праць, членом авторського колективу 2-томної «Історії Української РСР», де, зокрема, написав розділ про декабристів. Гапусенко І. М. досліджує висвітлення декабристського руху в радянській та пострадянській історіографії, а також аналізує роль декабристів у політичному та культурному житті України. У роботі «Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії»⁶ автор аналізує радянську історіографію декабристського руху та її вплив на сучасні дослідження. А його праця «Декабристи: політичні та соціальні аспекти руху»⁷ зосереджується на дослідженні організаційних структур та ідеології декабристських товариств. Взагалі, треба сказати, що радянська історіографія багато в чому ідеалізувала декабристський рух.

Сучасна історіографія проблеми.. Після розпаду Радянського Союзу та припинення ідеологічного домінування дослідження декабристських ідеї стали більш об'єктивними та різноманітними. Дослідники використовують різноманітні методологічні та теоретичні підходи для аналізу діяльності декабристів та їхнього місця в історії. Серед сучасних досліджень необхідно виділити роботу Ю.В. Латиша, який досліджував процес історіографічного вивчення декабристів⁷. Привертає увагу також робота С.І. Лімана «Таємні організації декабристів в Україні: історико-політичний аналіз», в якій автор

⁶ Гапусенко І.М. Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії // Український історичний журнал. 1975. № 12. С. 121-127.

⁷ Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ, 2014. 237 с.

аналізує діяльність декабристських організацій, їхню структуру, ідеологію, вплив на суспільно-політичні процеси в Україні.

Такий історик, як Герасимов І. М. займається дослідженням декабристського руху в контексті української історії. Його роботи часто зосереджуються на політичних і соціальних аспектах руху декабристів, а також на їхніх ідеологічних засадах. В праці “Історія декабристського руху в Україні” автор аналізує діяльність декабристів на території України, їхні зв’язки з українськими національними рухами та вплив на політичну ситуацію в регіоні. А робота “Політичні ідеї декабристів у контексті європейської революційної думки” зосереджується на аналізі ідеологічних джерел декабристського руху та їхніх зв’язків з європейськими революційними течіями.

Після здобуття незалежності України в 1991 році починається новий етап вивчення декабристського та переддекабристського руху в Україні. В цей час виходять наступні роботи. Казьмирчук Г.Д.разом з Р. Вавренюком, створив, зокрема, першу наукову бібліографію декабриста Є. Оболенського⁸. Ряд статей було написано спільно з А. Сілкіним⁹, який брав також участь у підготовці довідника «Декабристи на Україні».

Слід назвати також роботи Л.М, Герасіної, О. Коппеля, В.В, Ластовського, М.М. Лисенко, Г.Я. Сергієнка. Так, І.М. Гапусенко¹⁰ займався

⁸ Казьмирчук Г., Сілкін А. Концепції майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів. Розбудова держави. 1994. №2. С.43–45.

⁹ Казьмирчук Г., Сілкін А. Концепції майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів. Розбудова держави. 1994. №2. С.43–45.

¹⁰ Гапусенко І. М. Олійник Л.В. Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії. УІЖ, №3. С. 140-145.

висвітленням руху декабристів в українській історіографії. Л.М. Герасіна¹¹ досліджує роль декабристів в історико-політичній еволюції міжнародних систем. Декабристів та їх революційні традиції на Україні вивчає Г.Я. Сергієнко¹². І.М. Гапусенко займався висвітленням руху декабристів в українській історіографії. Л.М. Герасіна досліджує роль декабристів в історико-політичній еволюції міжнародних систем. О. Коппель досліджує діяльність таємних організацій декабристів і їхній вплив на суспільно-політичні процеси. В.В. Ластовський аналізує соціально-економічні аспекти руху декабристів. М.М. Лисенко вивчає культурно-просвітницьку діяльність декабристів. Г.Я. Сергієнко досліджує військову діяльність декабристів та їхній вплив на військові реформи.

Зарубіжна історіографія. До закордонних досліджень декабристського руху належить робота С. Рабов-Едлінга. Автор аналізував вплив руху на становлення громадянського суспільства¹³. Варто назвати також дослідження такого автора, як Мартін Малія, який у своїй книзі “Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855”¹⁴ розглядає ідеологічний розвиток російського суспільства, включаючи вплив декабристського руху на наступні покоління російських революціонерів. В. Б. Лінкольн у своїй книзі “The Romanovs: Autocrats of All the Russias”¹⁵ досліджує політичний і соціальний

¹¹ Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. 2016. № 2. С. 80–94.

¹²Сергієнко Г.Я.Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко, відп. ред. Ф. Є. Лось; АН УРСР, Ін-т історії. Київ: Наукова думка, 1975. 182 с.

¹³Rabow-Edling S. The Decembrists and the Concept of a Civic Nation. Nationalities Papers. 2007, 35 (2): 369–391.

¹⁴Malia M. Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961, 486 pp.

¹⁵The Romanovs: Autocrats of all the Russias. By W. Bruce Lincoln. New York: Dial Press, 1981. xii, 852 pp.

контекст Російської імперії за часів правління Романових, включаючи декабристський рух. Він аналізує вплив політики Олександра І на формування таємних товариств декабристів. Марк Раєф у своїй книзі “The Decembrist Movement”¹⁶ пропонує комплексний аналіз декабристського руху, включаючи ранні таємні організації, їхні політичні цілі та вплив на російське суспільство. Він розглядає декабристів як частину ширшого європейського революційного руху.

Сідней Гаркав у своїй праці “First Blood: The Story of the Decembrist Revolt”¹⁷ пропонує детальний аналіз декабристського повстання, включаючи розгляд ранніх таємних організацій декабристів, їхніх лідерів та ідеології. Річард Пайпс у своїй книзі “Russia under the Old Regime”¹⁶ розглядає політичну та соціальну історію Росії до революції, включаючи декабристський рух. Його аналіз надає контекст для розуміння причин виникнення декабристських організацій та їхньої діяльності.

Сучасні західні історики, аналізуючи діяльність декабристів, зосередили свою увагу на вивченні їх ідей та способів реалізації поставлених цілей. До таких дослідників належать Дж. Хітман¹⁷, Л. Лейтон¹⁸, А. Мазур. Крім того, А. Мазур досліджує також і долю дружин декабристів¹⁹.

Адам Замойскі у своїй книзі “Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna”²⁰ аналізує міжнародний контекст після Наполеонівських війн, який вплинув на формування декабристського руху. Цей контекст

¹⁶Russia Under The Old Regime. By Richard Pipes. New York: Charles Scribner's Sons, 1974. xxii, 361 pp.

¹⁷ Hitsman, J. M. The Incredible War of 1812. Toronto: Robin Brass Studio, 1999

¹⁸Leighton L. G. K. F. Ryleev: A Political Biography of the Decembrist Poet by Patrick O'Meara. The Russian Review. 1985. Vol. 44, N 3 (July). P. 301–302.

¹⁹ Mazour A.G. Women in exile: Wives of the Decembrists. Tallahassee (Fla), 1975. X.134 p.

²⁰Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna. Front Cover. Adam Zamoyski. HarperCollins Publishers, Nov 29, 2012 History 416 pages.

важливий для розуміння зовнішніх факторів, що впливали на декабристів. Річард Стайтс у своїй книзі “The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe”²¹ розглядає революційні рухи, які виникли в Європі після Наполеонівських війн, включаючи декабристів. Він аналізує їхні ідеологічні засади, мету та організаційні структури, а також вплив міжнародного контексту на їхню діяльність.

Загалом історіографія декабристських студій відображає не лише розвиток самої теми, але й зміни в історіографії та суспільній свідомості протягом різних періодів.

Отже, не дивлячись на те, що за останні десятиріччя значно зросла кількість досліджень, присвячених декабристському руху, тема перших таємних організацій декабристів 1814-1821 рр. залишається актуальною та потребує додаткового вивчення.

Джерельною базою для дослідження перших декабристських організацій є різноманітні історичні документи, опубліковані архівні джерела, листи та спогади учасників руху, праці сучасників та пізніших дослідників. Нижче наведені деякі з основних джерел, якими користуються історики для дослідження перших декабристських організацій.

Документи організацій та імперської влади: офіційні документи, що зберігаються в архівах, про реакцію влади на діяльність декабристів, їхні затримання, слідства та засудження містять важливу інформацію про цей період. М. Муравйов та інші члени таємного «Товариства об'єднаних слов'ян» розробили проект конституції, а також ряд інших документів, що містять основні положення організації. П. Пестель виклав свою концепцію державно-правового устрою в роботі «Руська правда», а детальний проект республіканської держави представив у праці «Конституція. Державний заповіт». Маніфест Миколи I від 17 червня 1826 р. та його Рескрипти від 3

²¹The Four Horsemen Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe , by. Richard Stites (Oxford: Oxford U.P., 2014; pp. 439.

червня і 7 серпня того ж року, були опубліковані у «Санкт - Петербургских ведомостях» та є важливим законним актом, що стосується теми дослідження.

Листи та документи учасників: листування між учасниками руху, їхні особисті нотатки, спогади та інші особисті документи є важливими джерелами для вивчення діяльності перших декабристських організацій. 4 листи П.Г.Каховського до Миколи І. Лист О.О.Бестужева імператорові Миколі І із Петропавлівської фортеці. Записка Гаврила Степановича Батенькова, представленна генералу Левашову, а також «Записка барона Владимира Ивановича Штейнгейля». Тут видрукований «Катехізіс» С.І.Муравйова-Апостола і М.П.Бестужева-Рюміна та витяг із свідчень П.І.Пестеля.

Листи ці передавалися через В.Л.Давидова, О.П.Юшневського та інших. Здебільшого вони містили переказ листування П.І.Пестеля з різними особистостями, такими як С.П. Трубецький, В.Ф.Раєвський, С.І. та М.І.Муравйови-Апостоли, С.Г.Волконський тощо. До втрачених пам'яток декабристського руху належать і цінні листи солдатів-декабристів, які свідчать про їхні погляди та дії, зокрема листи до С.І.Муравйова-Апостола, з яких можна вивчити їхні відносини, за свідченнями Ф.Анойченка, Ф.Ніколаєва та інших солдатів. Цікаву інформацію подає вивчення листів І.Д. Якушкіна, в яких він висловлював свої головні думки та бачення розвитку організацій. Діяльність декабристів на українських землях представлена в такій збірці документів, як «Декабристи в Україні: дослідження й матеріали»²².

Листування між членами таємних товариств в Україні перед повстанням у 1825 році набуло поширення. Отже, при отриманні повідомлення про наближення революції, їхня обережність та конспірація зменшилися, і вони відкрито обмінювалися записками, інструкціями, закликами до виступу та різними інформаційними листами. Подібні послання, включаючи листи від

²² Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 6. К., 2009. 204 с.

С.П.Трубецького, М.Ф.Орлова, та О.В.Поджіо, були направлені з Петербурга в Москву та Україну, зокрема до С.І.Муравйова-Апостола, і містили важливі відомості, такі як звільнення П.І.Пестеля.

Мемуари та спогади свідків: історики вивчають спогади, написані в пізніші роки свідками та учасниками руху. Ці спогади можуть містити важливі деталі про організаційну структуру, цілі та ідеали декабристів. Серед таких мемуарів можна назвати “Записки” Сергія Муравйова-Апостолата інші мемуари декабристів, які були опубліковані у XIX та XX століттях. Вони надають цінну інформацію про особисті погляди, ідеологію та досвід учасників руху. Привертають увагу також “Спогади” Євгенії Головіної, дружини декабриста Михайла Головіна, які відображають сімейне життя та побут декабристів. Важливим джерелом вивчення ж також серія “Спогади декабристів”. Ці мемуари учасників декабристського руху містять особисті спогади про події, ідеї та діяльність декабристів. Важливими є спогади таких діячів, як Сергій Трубецькой, Павло Пестель, а також інших активних учасників руху. Це такі документи, як “Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства” (документ №7 в збірці)²³, а також - “Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ” (документ №8 в даній збірці)²⁴.

Судові документи: судові документи декабристів, такі як допити, протоколи судових засідань і письмові рішення, можуть бути використані для реконструкції справи і вивчення їхніх мотивів. Тут варто назвати слідчі документи по справі С.І. Муравйова-Апостола²⁵.

Періодичні та літературні публікації: багато декабристів писали статті та літературні твори, висловлюючи свої ідеї та переконання. Ці тексти є

²⁴ Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Т.2. Київ, С.75-90.

важливими джерелами для розуміння їхніх ідей та мотивацій. Вони зібрані в окремі монографії і включають джерела різного характеру. Мова йде, насамперед, про збірку «Повстання декабристів»²⁶, де зібрані окремі тексти та уривки джерел.

Важливим джерелом для вивчення діяльності декабристів на території України є збірка “Декабристи на Україні: Документи і матеріали”, яка включає важливі документи та матеріали, які відображають діяльність декабристів в Україні. Зокрема, тут містяться офіційні документи, протоколи засідань, листування та інші архівні матеріали, що дають уявлення про організацію та діяльність декабристів на українських землях. Тут варто назвати такі конкретні приклади документів, як “Протокол засідання Південного товариства декабристів” (документ №1)²⁷, “Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства” (документ №2)²⁸.

Варто назвати також таку збірку, як “Південне товариство декабристів: Документи і матеріали”. Вона стосується діяльності Південного товариства декабристів, яке діяло в Україні. Включає статuti, протоколи засідань, листи та інші документи, які відображають внутрішню структуру товариства, його ідеї та діяльність. Інтерес становлять такі документи, як “Статут Південного товариства декабристів” (документ під номером 3)²⁹ та “Протокол засідання в Тульчині” (документ №4)³⁰.

²⁷ Протокол засідання Південного товариства декабристів. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т.2. К., 1954. С. 45-47.

²⁸ Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т.2. К., 1954. С. 120-130.

²⁹ Статут Південного товариства декабристів. Південне товариство декабристів: Документи і матеріали. Т.1. К., 1955. С. 22-35.

³⁰ Протокол засідання в Тульчині. Південне товариство декабристів: Документи і матеріали. Т.1. К., 1955. С. 78-85.

Цікавий матеріал для дослідження подає кількатомне видання “Архів декабристів”. Це фундаментальне видання, яке містить багатий комплекс документальних матеріалів про декабристський рух. Тут можна знайти листування, офіційні документи, протоколи слідчих комісій, що дозволяють глибше зрозуміти діяльність декабристів в Україні. Мова йде про такі документи, як “Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві” (документ №5)³¹, “Листування між членами Північного і Південного товариств” (документ №6)³².

У збірці “Відгуки сучасників про декабристів” зібрано свідчення сучасників декабристів, які дають змогу зрозуміти громадську думку про рух, його учасників та їхню діяльність. Це, наприклад, “Лист князя Волконського про декабристів в Україні” (документ №9)³³, “Відгуки місцевих чиновників про діяльність декабристів” (документ №10)³⁴.

У сукупності ці джерела дозволяють історикам краще зрозуміти організаційну структуру, ідеї та діяльність ранніх декабристських організацій.

Методологія та методи, що були використані під час дослідження. Методологічною основою бакалаврської роботи представлені загальнонаукові принципи об’єктивності, історизму та системності. Застосовано також методи аналізу, синтезу, індукції.

Метод індукції: Здійснюється аналіз конкретних випадків діяльності декабристів та їхніх товариств, а потім узагальнення цієї інформації. Декабристи в Україні: дослідження й матеріали для висновків про

³¹ Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві. Архів декабристів. Т. 3. К., 19 С. 150-165.

³² Листування між членами Північного і Південного товариств. Архів декабристів. Т. 4. С. 210-225.

³³ Лист князя Волконського про декабристів в Україні. Відгуки сучасників про декабристів. Т. 1. К., 1959. С. 110-115.

³⁴ Відгуки місцевих чиновників про діяльність декабристів. Відгуки сучасників про декабристів. Т. 2. К., 1958. С. 98-104

загальні тенденції чи характеристики руху. Це допомогло простежити, як діяльність товариств змінювалась з часом, на що ця діяльність була направлена. Застосовувався також метод узагальнення та абстракції.

Метод узагальнення: полягає в аналізі різних організацій декабристів, таких як “Союз спасіння” і “Союз благоденства”, для виявлення спільних рис і цілей цих організацій, а також у визначенні загальних тенденцій у діяльності декабристів. Також цей метод допоможе виявити вплив соціально-економічних і політичних факторів на формування і розвиток декабристського руху, що дозволить створити загальну картину історичного контексту та умов діяльності цих організацій.

Метод абстракції: застосовується для виділення суттєвих характеристик і аспектів діяльності таємних організацій декабристів, абстрагуючись від несуттєвих деталей. Це дозволить зосередитися на ключових аспектах їхньої діяльності, таких як організаційна структура, ідеологія, методи конспірації та основні цілі. Метод абстракції також сприяє формуванню теоретичних моделей та концепцій, які допоможуть краще зрозуміти природу та механізми функціонування таємних товариств декабристів у конкретний історичний період.

Метод синтезу: Об'єднання інформації з різних джерел, щоб створити цілісне уявлення про діяльність та вплив перших таємних товариств декабристів на історію.

Автор роботи поряд із загальнонауковими методами представив історико-спеціальні, такі як: історико-порівняльний, історико-генетичний тощо.

Історико-порівняльний метод дав можливість порівняти діяльність декабристів з іншими історичними рухами чи подіями того часу, щоб з'ясувати їхнє місце в історії та визначити унікальні аспекти їхньої діяльності. Історико-порівняльний аналіз виявляє відмінності та схожість діяльності декабристів в контексті інших історичних рухів. Такий комплексний підхід створює наукову методологію для глибокого вивчення цієї захоплюючої теми.

Метод періодизації застосовується для систематизації історичного періоду, визначення ключових етапів розвитку та змін у діяльності декабристів. Метод синтезу використовується для об'єднання різноманітної інформації в цілісне розуміння теми.

Історико-біографічний метод дозволяє проаналізувати біографії декабристів, порівняти їх, виділивши спільні та відмінні риси.

Історико-генетичний метод дозволяє простежити, як зароджувався декабристський рух, які ідеї лягли в основу діяльності товариств, як ці організації розвивались, які ідеологічні рухи на них впливали.

Наукова новизна. В результаті вивчення джерел дістали подальший розвиток уявлення про те, які соціально-політичні умови розвитку східноєвропейського регіону призвели до появи перших переддекабристських та декабристських організацій. Було, крім того, уточнено основні ідеї цих організацій, що відображені в їх програмних документах. Це дало можливість виявити спільні та відмінні риси декабристських організацій, що розпочали свою діяльність в той час. Це розширює наші уявлення про діяльність перших таємних організацій та їх значення для подальшого становлення суспільно-політичних рухів в регіоні

Структура роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків, резюме (85 с.)

РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНА ОБСТАНОВКА У СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПІСЛЯ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН. ПОСИЛЕННЯ РЕАКЦІЇ

Після наполеонівських війн суспільно-політична ситуація у Східній Європі зазнала значних змін і трансформацій. Великі трансформації відбулися як у країнах регіону, так і на міжнародному рівні. Після наполеонівських війн Польща на Віденському конгресі 1815 року була розділена між Австрією та Пруссією. Це призвело до відродження традиційних і нових політичних форм у різних частинах розділених територій. Віденський конгрес також сприяв відродженню монархій у багатьох країнах Центральної та Східної Європи. В Австрії, наприклад, влада відроджених монархій зміцнилася.

Після поділу Польщі та інших подібних втрат національної незалежності по всій Східній Європі, в тому числі в Угорщині, Чехії та Сербії, відбулися різні національні рухи за незалежність. Віденський конгрес перекроїв геополітичну карту регіону, змінивши вплив і силу різних імперій і держав, включаючи Австрійську та Османську імперії. Після наполеонівських війн між різними імперіями зросла напруженість у боротьбі за вплив у регіоні. Такі ідеї, як націоналізм і лібералізм, що виникли в результаті наполеонівських війн, поширилися по всій Європі, включаючи Східну Європу, і стали рушійною силою багатьох національних рухів і реформ³⁵. Загалом, суспільно-політична ситуація у Східній Європі після наполеонівських війн була хаотичною і зазнала значних трансформацій, які визначили подальший розвиток регіону³⁶.

³⁵ Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій / О.О. Островерх, Т.М. Ковалевська. Харків, 2010. С. 128.

³⁶ Ададуrow, В. «Наполеоніада» на сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Львів, 2007. С. 31.

Період політичної реакції (або реставрації) між 1815 і 1830 роками - це період в європейській історії, коли консервативні політичні інститути були відроджені або посилені з метою придушення ідей революційних змін, що виникли в результаті Французької революції і наполеонівських війн. Після закінчення Наполеонівських війн і падіння Наполеона представники найбільших європейських держав зібралися на Віденському конгресі, щоб відновити міжнародний порядок і взяти політичну ситуацію в Європі під контроль. Основними принципами, що лежали в основі цього відновлення, були принципи легітимності, компенсації, балансу сил і великих держав. У Європі в цей період більшість держав прагнули відновити або зміцнити монархію. У Великій Британії, наприклад, старий режим, відомий як Регентство, був відновлений після закінчення Наполеонівських війн. У Франції після короткого республіканського періоду король Людовик XVIII повернувся на французький трон³⁷.

Значна частина відновленої або посиленої монархії була спрямована на придушення спроб революційних змін. Було обмежено політичні права і свободи, запроваджено цензуру, переслідувалось інакомислення та створено систему контрреволюційних сил. У цей період в Європі також відбувалися рухи проти Реставрації. В Італії, наприклад, карбонарії (таємні революційні організації) протестували проти австрійської та італійської монархій і прагнули до національної єдності та незалежності. У цей період також відбулося кілька народних повстань проти монархічного правління та соціальної нерівності. Наприклад, Польське повстання 1830 року було боротьбою польського народу за незалежність від австрійського впливу; період політичної реакції між 1815 і 1830 роками був періодом консолідації монархічної влади та придушення рухів за політичні та соціальні зміни.

³⁷ Історія міжнародних відносин : підруч. / І. В. Алексеєнко, А. Х. Маргулов , І. А. Єремєєва , М. В. Несправа. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С.213

Водночас він проклав шлях для подальших революцій середини і кінця XIX століття³⁸.

Територіальні, економічні та династичні війни коаліції європейських держав попередньої епохи сприяли створенню необхідних умов, які гарантували встановлення нового світового порядку. Саме цей порядок мав вирішити проблеми, що загрожували консенсусному варіанту повоєнного врегулювання. Перш за все, союзники прагнули встановити нову модель відносин з Францією³⁹.

Вона мала гарантувати, з одного боку, своєрідну ізоляцію від дипломатичних блокад та агресивного експансіонізму, а з іншого - враховувати міжнародну зацікавленість у збереженні балансу сил, що існував на той час у Європі. Особливість цієї ситуації полягала також у тому, що загальний пафос претензії до Франції був, перш за все, не "мстивим" (вендетним), а скоріше милосердним.

Скоріше, він був доброзичливим: за мирним договором від 30 травня 1814 року з урядом Людовика XVIII Франція зберегла свій суверенітет і територію. Крім того, вона зберегла не лише всю власність, що перебувала в межах кордонів 1789 року, а й частину майна, набутого під час Революції. Йшлося про префектуру Венесуела.

Таким чином, Франція стала не лише своєрідним гарантом стабільності в міжнародних відносинах, але й суб'єктом, який міг використати ситуацію для задоволення власних потреб або для запобігання вторгненню потужних конкурентів. Однак французьке питання не вирішило всіх проблем мирного врегулювання в Європі: поразка Наполеона в 1814 році поклала край міжнародному порядку за наполеонівською моделлю. Найголовніше, що

³⁸ Казьмирчук Г.Д., Сілкін А.В. М.В.Довнар-Запольський як декабристознавець. УІЖ. Київ. 1995. № 1. С.80

³⁹ Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). Український історичний журнал. Київ. 2005. № 6. С. 50

система відносин між "братніми монархіями" і правлячим імператором створила середовище, сприятливе для захопленого святкування радощів панування на континенті⁴⁰.

Крім того, перед державами антифранцузької коаліції постала проблема пошуку нового міжнародного порядку, принципів співпраці та правил міждержавних відносин, які б унеможливили будь-яку неналежну поведінку та визначили їхні кордони. Цьому сприяв Віденський конгрес (листопад 1814 - червень 1815). У Віденському конгресі взяли участь два імператори, чотири королі (Пруссії, Данії, Вюртемберга і Баварії), два спадкових принца, три герцоги, 215 князів, багато міністрів, прем'єр-міністрів та інших політиків. Францію на Віденському конгресі представляв С.М. Талейран, міністр закордонних справ в уряді Людовика XVIII, високопоставлений офіцер наполеонівської армії, який брав участь у революції кінця XVIII століття. Конгрес став спробою запобігти повторенню збройного конфлікту між провідними європейськими державами. До такої структури влади прагнули насамперед провідні європейські держави⁴¹.

Особливо це стосувалося Великої Британії, Пруссії та їхніх союзників в Австрійській імперії, яка найбільше постраждала від революційних та наполеонівських війн. Не заперечуючи своїх інтересів і цілей, вони одностайно відстоювали необхідність вироблення найбільш прийнятних форм переговорів, врахування взаємних інтересів та укладення загальновизнаних договорів. Будь-яка спроба змінити статус-кво визнавалася нелегітимною і рішуче придушувалася спільними діями великих держав.

Словник міжнародної дипломатії містить крилатий вислів Наполеона: "Статус визначає всі засоби". Принцип легітимності був встановлений

⁴⁰ Коппель, О. Міжнародні системи та глобальний розвиток. Київ., 2004. С.33.

⁴¹Оксман Ю. Г. Одеське «гніздо змови» 1825 року (Спроба перегляду питання про базу «декабризму» на Україні). Прапор Марксизму. Харків. 1928. № 1. С. 165

орденом, який після закінчення наполеонівських воєн став відомим як Віденський лицарський орден⁴².

Вектор інтересів головних дійових осіб Віденського конгресу був наступним: населення Східної Європи прагнули створити власну модель політичного балансу в Європі, сформувані пріоритети впливу в європейських справах і, водночас, встановити систему, в якій проти них не могли б сформуватися жодні контр-альянси. Було поглиблено конфлікт між Австрією та Пруссією і водночас послабила свої позиції як опонента в європейській політичній грі⁴³.

Британія також відіграла певну роль на Віденському конгресі, і її основна позиція полягала у спробі балансування між побудовою моделі відносин між блоками. Однак, підтримавши Пруссію у Рейнському питанні та ретельно саботуючи інтереси у польському питанні, Британія забезпечила власні інтереси⁴⁴.

Позиція Австрії на Віденському конгресі полягала в тому, що вона не допустить найменшого збільшення політичних можливостей своїх традиційних супротивників і за інерцією зберігатиме принцип абсолютизму та легітимності як гарантію непорушності прав саксонської династії на королівство⁴⁵.

Політичні пріоритети Пруссії на Віденському конгресі були чіткими: приєднання Саксонії та володіння геополітично важливими землями в

⁴² Казьмирчук Г.Д., Сілкін А.В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М.В.Довнар-Запольського. 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали Респ.науково-практич. конф. Київ., 1993. С. 110

⁴³Rabow-Edling S. The Decembrists and the Concept of a Civic Nation. Nationalities Papers. 2007. P. 369

⁴⁴Leighton L. G. K. F. Ryleev: A Political Biography of the Decembrist Poet by Patrick O'Meara. The Russian Review. 1985. Vol. 44, N 3 (July). P. 301–302.

⁴⁵Whittock, Michael. "Russia's December Revolution, 1825" History Today. P. 530

Рейнській області. "Образ" прусської делегації на Францію була суттєво компенсована твердою позицією іншої сторони, яка не бажала значного послаблення французького елементу в європейській політиці.

Франція в особі С.М. Талейрана апелювала до принципу "розділяй і володарюй", "давала притулок" малим державам і обіцяла всебічну підтримку. Справа звалася до "саксонського питання", тобто збереження трону короля Саксонії. Талейрану вдалося укласти таємний військовий союз між Францією, Великобританією та Австрією проти Пруссії (січень 1815 року)⁴⁶.

Наполеон вирішив скористатися цією ситуацією. Наполеон взявся за відновлення своєї влади у Франції і втік з острова Ельба, де він жив у вигнанні. Акція Наполеона з повернення трону (відома як "Сто днів") викликала паніку і страх при європейських дворах і призвела до практичних кроків взаємних поступок. Велике князівство Варшавське отримало статус автономного польського королівства (Царства). Познань стала частиною Пруссії, Галичина - частиною Австрії, а Краків був проголошений "вільним містом". Крім того, Віденський конгрес визнав права Східної Європи на Фінляндію та Бессарабію. Деякі країни приєдналися до Сьомої антифранцузької коаліції, створеної у Відні в березні 1815 року, і був відновлений Шомонський мирний договір⁴⁷.

28 травня 1815 року (9 червня) представники Австрії, Великобританії, Франції, Пруссії, Швеції, Іспанії та Португалії підписали Заключний акт Віденської конференції (Генеральний акт). Згодом до нього приєдналися ще 53 країни. Останньою приєдналася Баварія (травень 1820 року).

Фундаментальні зміни відбулися у сфері політичних та ідеологічних підходів до майбутнього устрою Європи. Стала очевидною необхідність побудови нової моделі соціальної та політичної лібералізації. Олександр І

⁴⁶Whittock, Michael. "Russia's December Revolution, 1825" History Today (Aug 1957) 7#8 pp530–537.

⁴⁷Grey I. The Decembrists: Russia's First Revolutionaries, 1825. History Today (Sept 1973), Vol. 23 Issue 9, pp 656–663

першим виявив готовність врахувати вимоги часу і запропонував своїм "братам" послабити тенденцію до реставрації абсолютистського ладу. Ця ініціатива була підтримана Людовиком XVIII. Людовик XVIII "подарував" своїм підданам конституцію - Хартію, яка закріпила громадянську рівність, основні соціально-економічні свободи і політичні свободи; до середини 19 століття вона стала зразком для ліберальних конституцій багатьох європейських країн⁴⁸.

Затверджена Віденським конгресом система міждержавних відносин артикулювала принципи конституційного правління як пріоритетні і була найбільш придатною для ліберальної трансформації політичних систем більшості європейських держав. Європейські монархи проводили навіть більш радикальну внутрішню політику, ніж сам Наполеон: після 1815 року конституції були розроблені не лише у Великій Британії (де неписаний, стихійний звід основних законів, політичних процедур і звичаїв, що обмежували владу короля, існував ще раніше), а й у Франції, Нідерландах, Швеції, Норвегії, серед інших, також запровадили їх. Загалом, після Віденського конгресу Європа стала політично більш ліберальною та емансипованою⁴⁹.

Своєрідна міжнародно-політична практика узгодження позицій і взаємних поступок, яка лягла в основу Європейської угоди, створила сприятливий ґрунт для широкого спектру критичних настроїв і нападок з боку широкої громадськості в багатьох європейських країнах. Основним джерелом

⁴⁸Гапусенко І.М. Олійник Л.В. Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії. УІЖ, №3 1990 С. 140

⁴⁹ Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. Харків. 2016. № 2. С. 80

критики стала спроба "вбудувати" принципи легітимного порядку в європейські угоди⁵⁰.

Це, в свою чергу, перешкоджало і активно гальмувало розвиток революційних і ліберальних рухів у багатьох європейських країнах у всіх аспектах 20-30-х років XIX століття⁵¹.

Значення поняття "національний інтерес" у зв'язку з теорією національного суверенітету було сформульовано європейськими просвітниками у 17-18 століттях. Згідно з їхньою концепцією, верховна влада (суверенітет) у державі належить народу, тобто самому народу. Як наслідок, народ має право не лише визначати управління державою, але й брати активну участь у формуванні її політичної системи, визначенні форми правління, демаркації її кордонів та вирішенні питання про те, як вона має відноситися до інших держав. Це традиційно було прерогативою особи, яка перебуває на троні, особи найвищого рангу і було однією з прерогатив вищої церковної влади⁵². Ця теорія була висунута американськими колоністами у 18 столітті як ключова концепція при створенні Сполучених Штатів Америки, а згодом французькими революціонерами з метою заперечення (уточнення) принципів європейської згоди та легітимного порядку як головного інструменту Віденської системи на користь династичних інтересів монархів сприяти (сприяти) проведенню фундаментальних реформ у країні. Іншими словами, національні інтереси почали ставитися у центр уваги на волевиявлення громадян держави⁵³.

⁵⁰Barratt G. R. Alexander Bestuzhev-Marlinsky by Lauren G. Leighton. Canadian Slavonic Papers 1977. Vol. 19, no. 1 (March). P. 100

⁵¹Hitsman, J. M. The Incredible War of 1812. Toronto: Robin Brass Studio, 1999

⁵²Mazour A. The first Russian revolution, 1825: the Decembrist movement, its origins, development, and significance. Stanford University Press. Reissue, 1937

⁵³Grey I. The Decembrists: Russia's First Revolutionaries, 1825. History Today (Sept 1973), Vol. 23 Issue 9, pp 656

Небажання більшості європейських монархів змінювати свій абсолютистський спосіб правління і надавати ширше представництво народу в управлінні державними справами, антиподом якого стала необхідність створення стійкої системи, яка б підтримувала зовнішню політику, враховуючи весь спектр національних інтересів⁵⁴.

Це означає врахування повного спектру національних інтересів. Насправді на той час ще не вдалося виробити єдиної моделі зовнішньої політики, яка б відповідала національним інтересам і запитам більшості громадян суспільства, головним чином через розбіжності у визначенні конкретного змісту і цілей цього типу політики.

Зміст і цілі цього типу політики не збігалися як на європейському просторі в цілому, так і у внутрішньополітичній сфері кожної країни зокрема. Важливим дезінтегруючим фактором Віденської системи стала поява прихильників внутрішньополітичної моделі в більшості країн.

Згодом вплив революційної стихії на міжнародні справи почав домінувати над функціонуванням компромісної підсистеми "Європейського концерту". Критерії, що визначали динаміку революційних подій, були справді дуже різноманітними. З одного боку, Італія, Франція, Пруссія, Австрійська імперія та інші країни Німецького союзу мали схожі проблеми.

Першою проблемою були великі промислові райони, які швидко розвивалися, такі як Рур, Ельзас, Саар і Сілезія. Ступінь промислового потенціалу був пов'язаний з рівнем державної влади. Тому не дивно, що регіони з найбільшим промисловим потенціалом опинилися в центрі уваги держав та їхніх спроб взяти їх під постійний контроль. З іншого боку, середина 19 століття була епохою, коли Промислова революція в континентальній

Європі все ще перебувала на ранніх стадіях розвитку, а економічна криза, що передувала революції, посилила бідність широких верств населення⁵⁵.

Економічна криза, що передувала революції, посилила бідність широких верств населення. Саме тому "соціальне питання" набуло особливого "революційного значення". Промислова революція породила багато принципово нових проблем⁵⁶.

Серед революційних компонентів, важливих з точки зору конструктивності її історичної перспективи, були національно-державні імперативи (устрій, заснований на соціальних і національних засадах). Йшлося, насамперед, про принцип співвідношення категорій "національність" та "етнічність" у рамках Віденської системи. Термін "національність" був похідним від терміну "нація" в силу своїх етимологічних особливостей, і в першій половині XIX століття вони мали різні конотації. "Національності" - це народи з власною культурною та історичною ідентичністю, тоді як "нації" - це сукупність людей, які утворюють державу. Наприклад, німці, поляки та італійці були визнані "національностями", оскільки вони проживали в певних регіонах, розділених державними кордонами, і тому належали до різних "націй". Американські громадяни, з іншого боку, однозначно належали до категорії "нації", оскільки їхня віра, мова і походження не бралися до уваги.

Після падіння влади Наполеона ситуація в Європі змінилась. Одні мріяли про повернення старих добрих часів абсолютизму і хотіли стерти пам'ять про революцію і Наполеона. Для інших вони були захоплюючим прикладом. Деякі оплакували героїчне минуле і бажали нового революційного підйому. Крім того, багато людей воювали: селяни всіх країн Європейського континенту(крім Франції) все ще несли важку повинність, політична свобода була придушена, а деякі люди гостро відчували почуття неповноцінності через

⁵⁵Mazour A. The first Russian revolution, 1825: the Decembrist movement, its origins, development, and significance. Stanford University Press. Reissue, 1937

⁵⁶Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу: Історія людського суспільства. К., 2002. С. 221

страждання та / або роздробленість під ярмом іноземних завойовників: німців, поляків, італійці⁵⁷.

В Іспанії абсолютна монархія була відновлена після повернення в країну Фердинанда VII. Послідували відповідні заходи проти активних учасників Революції. Інквізиція була знову повністю відновлена, а майно монастирів, церков і великих світських земель було повернуто колишнім власникам. Це викликало невдоволення багатьох вільнодумних людей, в тому числі і офіцерів. Активна участь армії в боротьбі з французькими загарбниками, взаємодія армії і партизанського загону сприяли проникненню в неї передових ідей. Схожі революційні процеси отримали широку підтримку серед населення інших регіонів Європи.

Розвинені країни Європи переживали промислову революцію, там зароджувалися буржуазні і пролетарські класи, з'явилися маси фермерів, бродяг і жебраків, описані в творах класиків середини 19 століття. Ліберальна демократія в країні, де був обраний парламент, була досить поміркованою. Щоб стати виборцем, необхідно було відповідати дуже високому освітньому та майновому цензу⁵⁸.

Опозиційне суспільство, спадкоємець ідей Просвітництва і великої французької революції, об'єднувало радикалів і вільнодумців по всій Європі того часу. Ці суспільства, запозичені з масонської традиції, як правило, склалися з багатих і освічених людей, побудованих за типом змовницьких братств. Найвідомішими з них були антибонапартисти, які існували в 1800-х і 1830-х роках, і карбонарії, які вперше виникли в Італії як пізніша революційна спільнота. Революційні повстання, що відбулися в Іспанії, Італії та Португалії в 1820 році, були спрямовані на встановлення конституційної монархії. Ці

⁵⁷ Олійник Л.В. Декабристський рух на Україні в радянській історіографії. УІЖ. 1965. №12. С.119–123.

⁵⁸Сергієнко Г.Я.Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко, відп. ред. Ф. Є. Лось; АН УРСР, Ін-т історії. Київ: Наукова думка, 1975. С, 54.

демонстрації носили локальний характер і мали форму військового заколоту. Ними керували кадрові генерали і офіцери, за сумісництвом очолювали таємні співтовариства. У ситуації, коли немає революційної ситуації, опора на незадоволену армію може дати змовникам єдино можливий інструмент для захоплення влади. Сам Наполеон на початку епопеї "Сто днів" показав всьому світу, на що здатна тисяча солдатів в ситуації невдоволення існуючим режимом⁵⁹.

Після наполеонівських війн значно посилюється політична реакція, що знайшло своє відображення в посиленні політичної цензури та забороні масонських товариств. Справжній погром зазнавали ряд університетів, звідки були прибрані найбільш талановиті викладачі. Ці заходи мали на меті послабити будь-які спроби опозиційної діяльності та зупинити поширення передових ідей, які могли б становити загрозу існуючому режиму. Водночас, у суспільстві зростала незадоволеність діями влади, що сприяло активізації політичного підпілля та створенню таємних організацій.

В Російській імперії після наполеонівських війн запанувала реакція.. Одним з найбільших проявів цієї реакції стало переведення майже третини армії на військові поселення, де поряд з військовою службою солдати мали займатися сільським господарством. Жорстока мурштра та свавілля військових начальників призвело до повстань військових посилян , найбільше з яких бцло повстання в Чугуїві.

У першій чверті XIX століття спостерігається процес криза фіодальног ладу та зародження буржуазних відносин. Але кріпацтво все що залишалось недоторканнім. кріпацького права на буржуазне, але саме кріпацтво залишалося недоторканим. В такій ситуації, таємні організації стають єдиним способом для прогресивно налаштованих громадян обговорювати ідеї політичних і соціальних реформ. Декабристи, більшість яких були офіцерами російської армії, намагалися знайти шляхи для створення конституційного

⁵⁹ Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу: Історія людського суспільства. Київ., 2002.с .5-8

ладу та скасування кріпацтва. Вони усвідомлювали, що відкриті виступи проти існуючого режиму неможливі, тому організовували свої таємні товариства, де розробляли плани майбутніх дій.

На території Російської імперії також відзначались спроби відреагувати на реакцію імперського уряду. Незадоволеними були в тому числі і солдати гвардійських полків. Так, в 1820 році як наслідок реакційної політики імператора повстали солдати Семенівського полку. Навесні 1820 року великому князю Михайлу Павловичу і графу А.А. Аракчеєву вдалося змістити Потьомкіна, і при Олександрі I на його місце був призначений ставленик Аракчеєва на ім'я Федір Шварц.

Солдати роти незадоволені надмірною суворістю нового командира полку самовільно відмовилися йти в караул і, незважаючи на поради начальства, зажадали вибачень від командира полку. Рота була оточена 2 ротами лейб-гвардії Павлівського полку і посаджена в Петропавлівську фортецю. Решта учасників вирішили заступитися за своїх товаришів, проявили непокору начальству, зажадавши звільнити своїх товаришів з-під арешту або відправити весь полк у фортецю. Влада прийняла другий варіант. Під конвоєм козаків, без зброї, полк рушив до Петропавлівської фортеці.

Ці події, що тривали 4 дні, відбувалися за відсутності государя, який на той час перебував у парламенті Троппау. Наказ виходив від комітету, до складу якого входили губернатор Санкт-Петербурга Милорадович, генерали Васильчиков і Закулевський. Комісія відправила всі роти полку в Кронштадт, звідти в Фінську прибережну фортецю.

Був зроблений найвищий наказ по армії про розформування Семенівського полку: як офіцери, так і нижні чини були відправлені у відставку, переведені в різні полки армії. За офіцерами полку був встановлений негласний поліцейський нагляд, а солдатам було відмовлено у відставці після закінчення служби. Рота командира полку Федора Шварца і Його Величності була віддана під трибунал. Шварц викликав гнів грубим поведінням з представниками нижчого класу, які пізно водили його до церкви, суворо карали

навіть тих, у кого були відзнаки, і не дозволяли йому ходити на роботу в нижчі класи; він був звільнений зі служби. Призвідники з числа нижчих чинів були покарані шпіцрутенами і заслані на каторжні роботи.

Цей інцидент сприяв переходу уряду на шлях реакції. В Російській імперії розпочалися масштабні реакційні заходи, відомі як «аракчеївщина», за іменем головного ініціатора реформ міністра військових справ Російської імперії А.А. Аракчеєва.

Всі вище перераховані фактори зробили невідворотною появу опозиційних настроїв в суспільстві, інститут самодержавства зазнавав гострої критики в середовищі передових дворян. Варто зазначити, що серйозний вплив на становлення декабристських організацій відіграло Просвітництво⁶⁰.

Декабристський рух, породжений насамперед об'єктивними потребами розвитку Російської імперії, був тісно пов'язаний із загальним ходом історичного процесу XVIII-XIX століть. Величезне значення не тільки для ідеологічної підготовки великої французької революції, а й для розвитку національної самосвідомості в інших країнах, як відомо, мала діяльність видатних французьких просвітителів XVIII століття. Вплив їх творчості на свідомість виявився тривалим, і тривав воно протягом декількох поколінь.

З середини XVIII століття в країнах Східної Європи виявлявся великий інтерес до ідей західноєвропейської філософії Просвітництва. Теорія суспільного договору, природного права, рівності всіх перед законом, суверенітету народу, віра в силу громадської думки, право кожної людини на свободу пронизували національну самосвідомість народу.

Поширення творів Просвітництва на початку XIX століття став можливим через ослаблення цензури. У той час були опубліковані різними

⁶⁰Grey I. The Decembrists: Russia's First Revolutionaries, 1825. History Today (Sept 1973), Vol. 23 Issue 9, pp 656–663

мовами роботи Руссо, Монтеск'є, Вольтера, А.Сміта, Беккарія, Д. Рейналя в перекладі.

Майбутні декабристи та їх однодумці були в числі захоплених читачів творів західноєвропейських діячів Просвітництва. Ці твори були широко представлені в бібліотеках членів таємних товариств, часто дісталися їм у спадок від батьків. До них відносяться П. І. Пестель, Микита Муравйов, Ф. П. Шаховський. Бібліотеки Тургенєва, братів Бестужевих та інших були наповнені творами просвітників⁶¹.

Повний каталог бібліотеки Пестеля, відредагований після його страти, містить назву зібраних творів Монтеск'є, Гельвеція. Видана в Парижі в 1814 році, вона являє собою зібрання творів публіцистів XVIII століття, включаючи Дідро, Вольтера і Руссо⁶².

Цінну інформацію про характер впливу творів епохи Просвітництва на членів таємних товариств у 20-ті роки XIX століття містять матеріали судового процесу над декабристами. В опитуванні 1826 року майже всім було поставлено традиційне запитання: "з якого часу і звідки ви запозичили вільнодумство, тобто з пропозицій громади чи інших людей, або з читання текстів книг чи рукописів?". Більшість декабристів відзначали, серед різних факторів, певний вплив на формування їхніх поглядів творів французьких публіцистів.

Найчастіше в дослідницьких кейсах зустрічаються посилання на конкретного автора і його роботу. Коло мислителів, об'єднаних Дідро навколо

⁶¹Rabow-Edling S. The Decembrists and the Concept of a Civic Nation. *Nationalities Papers*. 2007, 35 (2): 369–391.

⁶² Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу: Історія людського суспільства. К., 2002.

видання енциклопедії, був особливо близький декабристам. За його словами, Муравйов "спокусився" читанням Руссо, Вольтера і Монтек'є⁶³.

Конституційні проекти перших революціонерів у своїй діяльності і способах їх вирішення увібрали в себе кращі досягнення передових буржуазних філософських ідей того часу, антифеодального і антимонархічного напрямків. Ідея торжества розуму, суверенітету народу, ненависті до тиранії пронизує Конституцію Микити Муравйова і "Руську правду" Пестеля.

Роботи Монтек'є мали особливо значний вплив на політичні погляди Пестеля та Микити Муравйова, а також на деяких інших декабристів. Обґрунтований ним принцип поділу влади і створена ним схема форм правління (республіка, монархія, тиранія) були використані в політичних проектах, що вийшли з-під пера декабриста.

Цікавий огляд твору Монтек'є" про дух закону проводив пропагандист декабрист В.Ф. Раєвський, який не вважав себе безумовним читачем французького мислителя, але уважно вивчав його працю. У цій роботі він приділив особливу увагу критиці тиранії і підкреслив парадокс, на який вказав Монтек'є: "всі люди рівні при республіканському правлінні, і всі рівні при тиранічному правлінні"⁶⁴.

К.Ф. Рилєєв також зробив витяг з цього знаменитого твору Монтек'є. Поет-декабрист приділив особливу увагу розробкам французьких мислителів про права та обов'язки людей (підданих) і урядів, проблемам взаємин між ними.

Дідро користувався великим авторитетом в передових колах суспільства. Його окремі висловлювання у вигляді афоризмів, цікавих спостережень

⁶³ Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. Київ.2016. № 2. С. 80

⁶⁴Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 50

широко цитувалися членами таємних товариств, в листуванні і щоденниках. Декабристи розуміли "дух часу", який характеризувався відмінними рисами їхнього часу, поширенням революційного мислення та великою роллю громадської думки, спрямованої проти старого порядку.

При вивченні формування ідеології декабристів варто враховувати, що ці явища відбувалися в період романтизму⁶⁵.

Не можна сказати, що поява романтизму є лише одним з наслідків змін у європейському суспільстві внаслідок Великої французької революції 1789 року. Тим не менш, важливо підкреслити, що Велика французька революція мала важливий і вирішальний вплив на становлення і поширення принципів романтизму, оскільки вона привернула представників нових епох, які були готові сприйняти подібні ідеї, в тому числі декабристів. Для декабристів важливі наступні принципи романтизму-схильність відкидати реальність, конфронтація з нею, емоційне бажання позбутися від повсякденного життя і ідеалістичні зміни. Що було важливо, так це емоційна складова романтизму, що виражається в гострому почутті свободи, ідеї особистого розкріпачення і сприйнятті сучасності як хворобливого стану. Цьому притаманний песимізм, але в той же час необхідно розкрити в собі високу пристрасть до подальшої залежності, тобто освічене уявлення про панування розуму⁶⁶.

Після війни з Наполеоном, що глибоко вплинула на почуття майбутнього декабриста і пробудила ненависть до несправедливості становища в країні, яка перемогла геніального ворога. Як наслідок - почалася боротьба за реалізацію ідей громадянських свобод.

Це тільки підтверджує висновок про те, що знайомство з ліберальними європейськими ідеями і європейськими національними моделями глибоко

⁶⁵ Казьмирчук Г.Д., Сілкін А.В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М.В.Довнар-Запольського. 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали Респ.науково-практич. конф. Київ., 1993. С. 110

⁶⁶ Ластовський В. В. Історія міжнародних відносин: теоретичний формат. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. Київ 2018. Вип. 2. С. 34

вкоренилося в душах російських офіцерів, і вони поверталися додому з надією і думкою, що їх держава заслуговує кращого, ніж мала. Це був чудовий досвід.

Але західний досвід може бути зафіксований не тільки під час безпосередніх зарубіжних кампаній з військовими діями, але і в більш спокійній обстановці після закінчення війни. Наприклад, з 1815 по 1818 рік російські війська стояли у Франції. Це був період необхідний для усвідомлення та інтеграції в свідомість ліберальних ідей.

Ідеал декабристів сформувався в основному завдяки присутності їх військ за кордоном, але ними рухала цілком об'єктивна ситуація, що виражалася в суперечливих емоціях: з одного боку, патріотизм до Батьківщини, а з іншого - положення народу⁶⁷.

Романтичний ідеал перетворення держави, безумовно, сформувався в результаті зарубіжних кампаній, але цей ідеал не був би сформований, якби дійсність, що оточувала декабристів, хоча б в якійсь мірі відповідала концепції справедливого суспільства. Говорячи про політичну сторону впливу закордонних походів, варто згадати про наявність Конституції в планах декабристів. Під час участі в закордонних походах офіцери побували в країнах, де вже була конституція: в післяреволюційній Франції, в країнах, завойованих Наполеоном. Вони бачили всі сприятливі результати для народу і держави, і свідченням того, що Конституція в свідомості декабристів була визнана подальшою метою перетворення держави і стала основою роботи була зарубіжна кампанія⁶⁸.

Декабрист М.М. Муравйов керувався романтичними поривами і бажанням впровадити Конституцію як важливий елемент політичного устрою європейської держави, а не орієнтувався на потреби російського народу або зміни і вдосконалення законів, про які Муравйов не знав. Після закордонної

⁶⁷ Мальський, М. З. Теорія міжнародних відносин. Київ, 2007

⁶⁸ Barratt G. R. Alexander Bestuzhev-Marlinsky by Lauren G. Leighton. Canadian Slavonic Papers 1977. Vol. 19, no. 1 (March). P. 100–101.

кампанії, коли армія повернулася додому, конституційні ідеї стали все більше поширюватися в збройних силах, і офіцери почали рекламуватися їх серед солдат.

У суспільстві активізувалися дискусії про майбутнє держави, де присутньою була й критика уряду. Членами громадського об'єднання були в основному молоді офіцери, які пережили війну з Наполеоном, любили Батьківщину і обурювалися соціальною несправедливістю. Сама історична дійсність підказала декабристам спосіб впоратися з навколишньою дійсністю. При підготовці власного проекту Конституції Муравйов вивчив всі основні збірники європейських конституцій⁶⁹.

Треба відзначити, що в своєму проекті П. Пестель запозичив з творів епохи Просвітництва радикальну ідею перебудови суспільства.. На відміну від проекту Муравйова, Пестель зосередився на конституційних традиціях французької революції: Конституції 1791 р., якобінській Конституції 1793 р. та правовій система першого консульського режиму. Проте сучасники ясно давали зрозуміти, що автор "Руської Правди" хотів радикальної соціальної революції, і згодом відзначали, що встановлення диктатури і створення режиму особистої влади явно нагадували режим Наполеона.

Порівнюючи ці проекти, можна зробити висновок, що у визвольному русі декабристів є два принципово різних напрямки - ліберальна і авторитарна революція. Однак, незважаючи на те, що в подальшому ці напрямки тільки все більше розходилися, в їх основі лежала ідея захисту істини. Водночас слід зрозуміти, що поняття "істина" було елементом, який став своєрідною ідеологічною основою для протесту та об'єднання дворянської молоді та селян. Це був пошук істини, відображений у бажанні декабриста встановити законну владу.

⁶⁹Grey I. The Decembrists: Russia's First Revolutionaries, 1825. History Today (Sept 1973), Vol. 23 Issue 9, pp 656–663

Таким чином, говорячи про вплив закордонного походу 1813-1814 років на формування декабристського руху, можна відзначити, що він виявився важливим фактором формування ідеології учасників руху.

Одним з важливих чинників, що сприяли виникненню декабристського руху, став вплив європейської революції кінця XVIII століття. Велика французька революція 1789 року мали великий вплив на рух. Декабристи вважали, що їх державі необхідно наслідувати приклад Європи і провести революційні перетворення.

Але не всі європейські події позитивно вплинули на декабристський рух. Так, наполеонівські війни призвели до посилення реакції та контрреволюції в Європі, що вплинуло і на суспільство. Крім того, після поразки декабристів в 1826 році багато з них були змушені емігрувати до Європи, де продовжили свою боротьбу за свободу і рівність.

Таким чином, можна сказати, що події в Європі мали значний вплив на процес становлення декабристського руху, але результати були неоднозначними. З одного боку, вони сприяли поширенню революційних ідей, а з іншого - посилили реакцію і контрреволюцію в Європі. Поразка Наполеона призвела до відновлення існуючих раніше режимів, які, в свою чергу, переслудвали будь-які прояви революцій. Політична реакція в першій половині 10-х – початку 20-х рр. XIX ст., що панувала в Європі, стане однією з головних причин початку повстань в регіоні. Логічним наслідком цього стала хвиля повстань, що сколихнула Європу, та поява радикальних рухів, що прагнули змін. Одним з таких рухів стане декабристський.

Контекст епохи, збудований навколо цих подій, направив розвиток декабристського руху по конкретному напрямку. Іншими словами, результати подій 1812-1815рр. впали на благодатний ґрунт. Вони загострили існуючі внутрішні емоційні конфлікти учасників походу, завершили формування образу лицаря і визволителя і перейшли від внутрішніх умовиводів до активного пошуку істини. Звичайно, роль європейського досвіду була

величезною у формуванні ідеології декабристів, викликаючи бажання змінити реальність.

РОЗДІЛ 2. ПОЧАТОК СТАНОВЛЕННЯ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ: ПЕРШІ ПЕРЕДДЕКАБРИСТСЬКІ ТА ДЕКАБРИСТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Перші таємні декабристські організації були групами інтелектуалів та офіцерів, які об'єдналися для проведення реформ, зокрема зміни політичної системи та запровадження конституціоналізму. Ці організації були сформовані протягом перших кількох років після закінчення наполеонівських війн. Східна Європа стала ключовим регіоном для руху декабристів. Ядром декабристського руху в Україні було Правобережжя. Тут дислокувалася Друга армія, в якій служили офіцери, що пройшли службу в Західній Європі під час наполеонівських війн. Найактивніше декабристи діяли на території сучасних Полтавської, Вінницької, Київської, Черкаської та Житомирської областей.

Історія кінця XVIII-го і початку XIX-го століть характеризувалася низкою революційних подій, починаючи з Великої французької революції. Ці події дали сотням тисяч людей можливість переглянути історію та сучасність своєї країни. В результаті на зміну феодалізму і кріпосництву в Європі почали приходити буржуазно-демократичні суспільства. Революційні ідеї в імперії Романових почали зароджуватися ще за часів правління Катерини II і продовжували розвиватися в період правління Олександра I⁷⁰.

Після війни 1812 року та закордонних походів 1813-1814 років в аристократичному середовищі (особливо серед молодого покоління) відбувався процес критичного перегляду існуючого стану проблем всередині регіону. Життя людей за кордоном, переважно селян і міщан, виявилось відмінним від життя в східноєвропейському регіоні і набагато кращим. Знайомі з європейськими реаліями і становищем селянства, передові дворяни були переконані, що скасування кріпосного права поліпшить становище народу і

⁷⁰ Рибалко А. К. Декабристи: Історичний нарис. Київ: Наукова думка, 1990. С. 121.

сприятиме прогресу регіону⁷¹. Ці ідеї молодого дворянства спиралися на ідеї французьких просвітників (Вольтера, Руссо, Монтеск'є, Рейналя та ін.). Таким чином, війна 1812 року справила значний вплив на формування антикріпосницької ідеології і зародження революційного руху в Східній Європі.

Таке відкриття стало справжнім шоком для багатьох молодих офіцерів, які вважали, що патерналістські міркування аристократії набагато вищі за швидкоплинну свободу. Це стало однією з головних причин, чому революційні настрої стала масовим явищем серед молоді аристократії. Водночас її прихильники були не лише в столиці, як спочатку помилково припускали лідери країни, а й на периферії. Окрім усвідомлення передовими дворянами відмінностей між життям у Східній та Західній Європі, вони також відчували приглушене обурення селян своїм безправним становищем.

Внаслідок цього відбулося народження особливого типу революційності. Цей революціонізм мав породити не революцію мас, а революцію вищих класів, в процесі якої феодально-поміщицька держава повинна була перетворитися на буржуазну державу (можливо конституційну монархію). Тільки так, вважали майбутні декабристи, можна було врятувати країну у вирі нових історичних подій. Вони також зазначали, що феодально-кріпосницький розвиток імперії вже майже повністю вичерпав свої резерви розвитку.

Необхідно було шукати нові шляхи, які могли б дати новий поштовх розвитку держави. Консервативні члени вищої верстви суспільства не бажали бачити всі недоліки старого режиму і переваги нового. Проте молоді аристократи розуміли, що суспільство потрібно капіталізувати, і що краще це зробити за допомогою революційної змови, ніж внаслідок народної селянської революції.

⁷¹ Сергієнко Г.Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко, відп. ред. Ф. Є. Лось; АН УРСР, Ін-т історії. Київ: Наукова думка, 1975. С. 79.

Ідея полягала в тому, щоб трансформувати країну, не зазнавши великих політичних та економічних втрат. Вони також щиро вірили, що суспільство прийме і підтримає революцію в майбутньому. Так, до середини 1810-х років з'явилися перші нелегальні об'єднання офіцерів і дворян ("товариства допомоги", "благодійні товариства"), але спочатку лише на словах і без жодних практичних кроків. Передова частина дворянства (переважно офіцери, учасники військових подій попереднього року) розуміла необхідність суттєвих політичних змін у країні. Члени перших таємних товариств, які підняли повстання в грудні 1825 року з метою зміни існуючого політичного ладу, згодом отримали назву декабристів⁷².

Як було сказано раніше, із закінченням війни 1812 року і поверненням військ з визвольного європейського походу (1813-1814 рр.) посилювалися консервативні та реакційні тенденції у внутрішній політиці уряду і прискорився процес формування політичної опозиції в суспільстві.

Поява декабристської ідеології була зумовлена низкою обставин. Організації майбутніх декабристів виникли в середовищі багатьох різних таємних товариств, якими було багате суспільно-політичне життя імперії в перші десятиріччя XIX століття. До таких товариств відносилися, в першу чергу, деякі масонські ложі, до складу яких входили П.Пестель, С.Муравйов-Апостол та інші майбутні декабристи. Масонство було першою формою суспільного руху, спрямованого на пошук релігійних, моральних і соціальних ідеалів. Масонство сприяло зміцненню просвітницької аристократії. Французьке Просвітництво, публіцистика і літературні ідеї XVIII століття активно виступали проти кріпацтва. Війна 1812 року викликала небувалий патріотичний підйом і сприяла формуванню критичної оцінки дійсності⁷³.

⁷² Лисенко М. М. Повстання декабристів на Україні. Київ: Державне видавництво художньої літератури УРСР, 1952. С. 129.

⁷³ Казьмирчук Г., Сілкін А. Концепції майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів. Розбудова держави Київ. 1994. №2. С.43

Національно-визвольний рух 1812-1814 років активно виступав проти існуючої форми державного устрою. Національно-визвольні рухи та революційні процеси, що охопили Європу, викликали симпатію в певних верствах суспільства⁷⁴.

Військові походи за кордон (1813-1814) познайомили людей із суспільно-політичним життям західних країн. Політична реакція уряду, жорстокі форми експлуатації, необмежена сваволя і насильство над особистістю привели певні верстви суспільства до розуміння необхідності обмеження самодержавства і скасування кріпосного права⁷⁵.

На початку ХІХ століття в Східній Європі поживалися суспільно-політичні рухи, одним з яких були масонські ложі Києва ("Союз слов'ян") та Полтави ("Любов до істини"), рух декабристів. Незабаром після утворення Союзу порятунку(1816р.) декабристська діяльність поширилася і в інші регіони. М.В. Нечкіна, провідна дослідниця декабризму, зазначала, що Україна була широко залучена до цього руху. Родина Муравйових-Апостових (Полтавська губернія), родина Давидових та родина Поджіо (Київська губернія) - це полтавці, а декабристи Олександр Іванович Якубович, Іван Федорович Сімков та Яків Максимович Андрієвич, Семен Григорович Краснокутський, Володимир Олександрович Бечаснов та Микола Федорович Лісовський були пов'язані з Чернігівською губернією, Микола Йосипович Мозгалеvський - з Чернігівською, а брати Борисови - зі Слобожанщиною. Подільську губернію представляли Юшневський, Тізенгаузен і П.Ф. Вигодовський, а Юліан Люблінський жив у Новограді-Волинському, І. Іванов - у Житомирі, Я. Булгарі - у Харкові. Таким чином, багато хто з дворянських революціонерів народився і діяв на українській землі. Варто назвати також імена Волконського, Ю.А. Драгоманова, Корніловича, Сутова, І.І. Сухінова,

⁷⁴ Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). Український історичний журнал. Київ 2005. № 6. С. 50

⁷⁵ Статут Південного товариства декабристів. Південне товариство декабристів: Документи і матеріали. Київ 1955. Т.1. С. 22

Усовського, Фурмана, братів Капністів Семена Васильовича і Олексія Васильовича та інших, які народилися або мали свої маєтки в Україні⁷⁶.

Світогляд дворянських революціонерів, а згодом декабристів, формувався насамперед на основі кріпосницької системи того часу. Дивовижна відсталість країни, необмежена диктатура, насильницьке панування поміщиків, поневолення і гноблення селянських мас поміщиками, безправ'я і злидні народу, свавілля і хабарництво чиновників, темна аракчєєвщина, одночасний селянський антикріпосницький протестний рух і поширення просвітницьких і революційних ідей мали великий вплив на революціонерів. Вони викликали гарячий відгук у передових верств дворянства і змусили їх висунути гасла боротьби проти кріпацтва і самодержавства⁷⁷.

Поряд з кріпацтвом і закордонними походами на формування поглядів багатьох дворянських чиновників на революцію вплинуло нестерпне становище українського селянства, багато з яких належали до військових частин, розквартированих в українських містах і селах, або були вихідцями з них. П. Абрамов, член Південного товариства, під час своїх досліджень зазначав: "Коли я робив рекогносцировку [йдеться про топографічну зйомку] в Подільській губернії, я мав можливість побачити, що більшість селян живе в бідності. Це мене здивувало і викликало цікавість дізнатися, як вони дійшли до такого стану"⁷⁸.

М. Крюков, член Південного товариства, на допиті також заявив, що "під час зйомок на Поділлі я побачив, до якої міри поширився гніт селян з боку поміщиків". Драгоманов, член Товариства об'єднаних слов'ян, уродженець Полтави, підпоручик Полтавського полку, свідчив, що його антиурядова ідеологія народилася в результаті спостережень за "гнобленням" і

⁷⁶ Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства. Спогади декабристів. Т.2. Київ 1960. С.75

⁷⁷ Палонська В. І. Декабристи: Спогади та листи. Київ: Наукова думка, 1978. С. 110.

⁷⁸ Мемуари декабристів. Київ, 1988. С. 285.

"жалюгідним становищем" кріпаків. Молоді офіцери відчували велике обурення підневільним і неймовірно важким життям військових поселенців в Україні, особливо в Чухівських військових поселеннях.

На формування політичної ідеології декабристів вплинуло також звернення декабристів до історичного минулого України, зокрема до боротьби українського народу за визволення від іноземного гніту, національну незалежність і свободу. У 1816-1819 рр. Ф. Глінка опублікував роман "Визволена Малоросія" («Богдан Зиновій Хмельницький»), а К. Рилєєв написав низку романів на українську тематику. Серед них "Богдан Хмельницький" і "Войнаровський", уривки з поеми "Наливайко", уривки з поем "Хмельницький" і "Гайдамаки", уривки з поеми "Палій". Він оспівував героїчну боротьбу за визволення українського народу і прославляв Наливайка, Богдана Хмельницького, Войнаровського та невідомого гайдамаку, які боролися за українську свободу.

Таким чином, погляди майбутніх декабристів формувались під впливом багатьох чинників, що в сукупності призвело до утворення перших таємних декабристських організацій⁷⁹.

Одними з перших таємних декабристських організацій стали організації Орден лицарів хреста, Союз порятунку та Союз благоденства. Так, Орден лицарів хреста - одна з переддекабристських організацій, заснована М.Ф. Орловим і М.А. Дмитрієвим-Мамоновим, що проіснувала з 1815 по 1817 рік. Ідея створення таємного товариства з метою встановлення конституційної монархії та обмеження самодержавної влади належала генерал-майору М.Ф. Орлову, який у 1814 році в Москві втягнув у свої плани М.А. Дмитрієва-Мамонова. У 1816 році в друкарні Московської медико-хірургічної академії було видано 25 примірників "Короткої інструкції ордену" М.А. Дмитрієва-Мамонова французькою мовою для послухників ордену.

⁷⁹ Нагосєвський В. Г. Декабристи в Україні Київ: Вид-во Академії наук України, 1967. С. 329

Уявлення братів (змовників) про майбутній устрій держави розвивалися в напрямку постійної радикалізації. Спочатку створення конституційної монархії з обмеженням самодержавної влади Сенатом вважалося проблематичним, а члени Сенату мали б частково призначатися, а частково обиратися з дворян і міщан⁸⁰.

Наприкінці 1816 року Дмитрієв-Мамонов передбачав створення парламенту, що складався б з двох палат - дворянської та міщанської, до останньої з яких мали б входити також "поселенці". Він є автором нового проекту, так званого "Короткого досвіду". Контури свого плану він почерпнув із впливового видання "La bon chez de fer" Фуше і Бонневілья". Серед членів цього ордену називали пропагандиста Н.І. Тургенєва, поета Дениса Давидова, містика Максима Невзорова і, з меншою ймовірністю, князя О.С. Меншикова, а згодом навіть шефа жандармерії А.Г. Бенкендорфа. Однак документальних слідів засідань ордену не виявлено. У 1818 році Орден і Союз порятунку об'єдналися, утворивши нову організацію - Союз благоденства⁸¹.

Щодо Союзу порятунку, то він був однією з перших таємних політичних організацій, з якої розвинувся декабристський рух. На момент створення Союзу порятунку і складання його статуту (основним автором статуту був Павло Іванович Пестель) він називався "Товариство істинних і вірних синів Вітчизни". Метою Союзу порятунку була ліквідація кріпосного права і абсолютизму та встановлення конституційної монархії.

Він мав масонську форму організації, поділяючись за ступенем підпорядкованості на "братів", "мужів" і організаторів союзу, "боляр" ("бояр"). Він був утворений у Санкт-Петербурзі в лютому 1816 року групою гвардійських офіцерів. До складу "Союзу порятунку" увійшли 24-річний полковник Генерального штабу Муравйов Олександр Миколайович, старший

⁸⁰ Якушкін І.Д. Записки, статті, листи декабриста І.Д. Якушкіна. Київ., 1987. С. 37.

⁸¹ Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства. Спогади декабристів. Київ.Т.2. С.75

офіцер Генерального штабу князь Трубецькой Сергій Петрович, поручик Генерального штабу Муравйов Микита Михайлович та лейб-гвардії Семенівського полку поручик Якушкін Іван Дмитрович. Сформований Союз був братами Муравйовими-Апостолами (Матвієм і Сергієм), які належали до Семенівського полку⁸².

Серед членів (близько 25-30) були майбутні декабристи з України або пов'язані з нею (брати Муравйови-Апостоли - Матвій і Сергій, Волховський Володимир Дмитрович, Портрадський Олександр Павлович, Новиков Михайло Миколайович, Пестель Павло Іванович та інші). Статут першого декабристського товариства не зберігся, оскільки самі декабристи спалили його під час реорганізації Товариства декабристів у 1818 році. Однак його зміст відомий з численних свідчень декабристів. Урочисту передмову до Статуту написав Ілля Андрійович Долгоруков, а основну частину - Павло Пестель⁸³.

Метою таємного товариства було скасування кріпосного права і самодержавної диктатури, причому диктатуру пропонувалося замінити представницьким ладом у вигляді конституційної монархії. Члени таємного товариства вважали за необхідне домогтися від царського уряду згоди на представницьку систему, яка була б найбільш зручною в момент зміни імператорів. Декабристи вирішили діяти від імені народу, а царський режим повинен був бути замінений конституційною монархією. Вони боялися народної революції. Статут також зобов'язував членів товариства займати важливі посади в державі, як у військовій, так і в цивільній сферах, водночас борючись за усунення іноземного впливу в державі.

Восени 1817 року царський двір спорудив на Волових горах церкву на честь перемоги у війні 1812 року та було вирішено на рік переїхати з Петербурга до Москви, причому царський двір супроводжували два полки

⁸² Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства. Спогади декабристів. Т.2.Київ.1955 С.77

⁸³ Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів.Т.2.Київ, 1925. С.75

гвардії. Більшість членів таємного товариства поїхали з полками до Москви. Таким чином, Таємне товариство переїхало з Петербурга до Москви, де восени 1817 року виникла так звана Московська змова. Члени "Союзу порятунку" задавалися питанням, чи можна прискорити зміну монархів, вбивши царя⁸⁴.

Якушкін запропонував стати царевбивцею. Він взяв два пістолети і пішов до Успенського собору з царем Олександром I, заявивши, що хоче вбити царя з одного пістолета, а себе - з іншого. Після палких дебатов план Якушкіна був відкинутий.

Однак майже всі члени суспільства погодилися на вбивство. Декабристи усвідомлювали безсилля своєї невеликої групи. Було вирішено ліквідувати стару організацію і створити нову, засновану на нових принципах. Почалася робота над статутом нової організації, яка отримала назву "Союз благоденства". Для залучення нових членів у Москві було створено проміжну організацію - "Військове товариство". Його очолювали Микита Муравйов і Павло Катенін, друг Пушкіна і Грибоєдова. Члени "Військового товариства" викарбовували на лезах своїх шабель напис "За правду". Отже, 1818 року розпочала свою діяльність нова декабристська організація - "Союз благоденства"⁸⁵.

Метою "Союзу благоденства" було скасування кріпацтва та абсолютизму і перетворення імперії на конституційну монархію або (після 1820 року) на республіку (з централізованою владою). Їхня програма під назвою "Руська правда" (автор - Павло Іванович Пестель) проповідувала, що держава стане республікою, але українці не матимуть права на самовизначення. Союз благоденства очолював "місцевий уряд" у Санкт-Петербурзі, якому підпорядковувалися регіональні уряди, особливо в Україні (Тульчинський, з подальшим створенням урядів у Полтаві та Одесі, а також, можливо, у Києві).

⁸⁴ Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т.2. Київ, 1954. С. 120

⁸⁵ Лист князя Волконського про декабристів в Україні. Відгуки сучасників про декабристів. Т.1. Київ, 1958. С. 110

Загалом відомо про 15 відділів "Союзу благоденства". Серед них - Михайло Орлов, Микола Тургенєв, Павло Пестель, Микита Муравйов, Олександр Муравйов, Сергій Трубецькой, Сергій Волконський, Михайло Лунін та ін., українці або з українськими зв'язками - Муравйов-Апостол Матвій Іванович, Муравйов-Апостол Сергій Іванович, Краснокутський Семен Григорович, Лукашевич Василь Лукич, Якубович Олександр Іванович, Міклашевич Олександр Михайлович, Капніст Олексій Васильович та Капніст Семен Васильович, Горенко Петро Іванович, Родієнко Аркадій Гаврилович, брати Л. і Василь Перовські, Микола Іванович Філіпович, Василь Любівич Давидов, Михайло Миколайович Новіков та інші.

Протягом перших трьох років свого існування "Союз благоденства" доклав багато зусиль підготовці свого статуту. Перша частина статуту отримала назву "Зелена книга", згідно з якою до союзу могли вступати не лише дворяни, а й купці, міщани, духовенство та вільні селяни⁸⁶.

Члени "Союзу благоденства" вважали, що громадська думка має бути сформована до революції. Декабристи передбачали, що громадська думка буде підготовлена протягом 20 років, а революція відбудеться близько 1840 року. З цією метою було створено кілька асоціацій для просування ліберальних і просвітницьких ідей.

Члени Союзу благоденства брали активну участь у товаристві любові до словесності і свободи, яке сприяло поширенню ланкастерської школи. У відділенні Михайла Орлова на півдні було навчено грамоті 1 500 осіб, а в Санкт-Петербурзі - 1 000⁸⁷.

У січні 1821 року в Москві зібрався з'їзд депутатів федеральних департаментів, оскільки повстання Семенівського полку 16 жовтня 1820 року поставило питання про зміну тактики. Михайло Орлов запропонував негайно розпочати відкриті військові дії. Його пропозиція не була підтримана. Слідом

⁸⁶ Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві. Архів декабристів. Т.3. Київ, 1925. С.150

⁸⁷ Палонська В. І. Декабристи: Спогади та листи. Київ: Наукова думка, 1978. С. 185.

за Орловим виступив Павло Христофорович Граббе, який зробив незвичайну заяву, заявивши, що уряду відомо про існування таємних товариств. Було вирішено провести фіктивну ліквідацію, відсіяти неблагонадійних членів під виглядом саморозпуску і таємно відтворити товариство заново.

З 1821 року на зміну "Союзу благоденства" прийшли головні організації декабристів: Південне товариство і Північне товариство. Очевидно, що найбільш переконливим свідченням зв'язку декабристського руху з Україною є не місце проживання чи роботи окремих декабристів, а діяльність декабристських організацій. В Україні, де дислокувалися війська, була велика кількість опозиційних офіцерів, які були членами таємних товариств; після прибуття до Києва генерала М. Орлова у 1818 році місто стало центром ділових зустрічей членів Союзу благоденства⁸⁸.

Слід відзначити роботу Кишинівської управи Союзу благоденства. Основний період діяльності кишинівців припадає на кінець 1820 - початок 1822 року. - Іншими словами, це був період, коли на зміну просвітницькому етапу прийшов період формування більш конспіративних політичних об'єднань.

Ця зміна відбулася під час болісних дебатів, що розгорнулися як на московському з'їзді Союзу благоденства, що відбувся в січні 1821 року, так і на засіданні головного правління союзу⁸⁹. Вирішення питання про статус Кишинівського гуртка у складі Союзу благоденства зіткнулося зі значними труднощами, оскільки Союз як цілісна організація наприкінці 1820 року переживав кризу.

У той час, коли Союз як цілісна організація перебував у кризі, кишинівська організація тільки-но сформувалася. Тому говорити про взаємини кишинівців з Центральним комітетом, мабуть, недоречно, але, враховуючи, що

⁸⁸ Субтельний Орест. Україна: Історія. Київ: Либідь, 1991. С. 429.

⁸⁹ Палонська В. І. Декабристи: Спогади та листи. Київ: Наукова думка, 1978. С. 185.

тульчинська організація була далеко не однорідною за своїм складом, і що до кінця 1820 р. навіть тут виділилося кілька ідеологічних груп, можна говорити про тульчинський комітет як про організацію, що перебувала в кризовому стані.

Необхідно порушити питання про ставлення Кишинівського гуртка. З одного боку, можна згадати позиції М.А. Фонвізіна та І. Борзова, з іншого - П.І. Пестеля та А.П. Юшинецького і Н.І. Комарова. Це видно з того, що у К.А. Охотникова, близького друга Фонвізіна, була "Зелена книга" - статут Союзу благоденства, підписаний кількома членами; як зазначав Я.Г. Оксман, наявність у Охотникова статуту з розпискою свідчить про те, що він був офіційним головою Кишинівського товариства. був офіційним головою Кишинівського гуртка⁹⁰.

Цей розкол торкнувся всього спектру Союзу благоденства, а також зачепив кишинівські осередки. Це ще більш важливо підкреслити, оскільки, стверджуючи спільність ідеологічних установок кишинівської фракції, багато дослідників також стверджують спільність їхньої тактики як тактики прямого впливу на солдатські маси. Оскільки вважається встановленим фактом, що між Орловим і Охотніковим існували серйозні розбіжності, важливо порівняти позицію Орлова з позицією іншого видатного члена Кишинівського гуртка - В. Ф. Раєвського⁹¹.

У Тульчині існувало відділення Московського Союзу благоденства і навіть після ліквідації Союзу благоденства у 1821 році більшість його членів не припинили політичної діяльності; у березні 1821 року уряд Тульчина вирішив заснувати нову організацію - Південне товариство, яке мало стати центром ділових переговорів між членами Союзу благоденства та урядом. Її

⁹⁰ Відгуки місцевих чиновників про діяльність декабристів. Відгуки сучасників про декабристів. Т.2. Київ, 1958. С. 98

⁹¹ Довгопол П. С. Таємні товариства на початку XIX століття. Харків: Прапор, 1985. С. 117.

президентом було обрано полковника Павла Пестеля. Членами цього об'єднання стали офіцери полків, дислокованих в Україні.

Пізніше, наприкінці 1821 року, було організовано Північне товариств: Кам'янське на чолі з В. Давидовим і Волконським та Васильківське на чолі з підполковником Муравйовим-Апостолом Сергієм Івановичем. Час від часу відбувалися таємні зустрічі різних об'єднань. Для цього використовувався Київський контрактний ярмарок⁹².

Два з трьох таємних товариств, що виникли на початку 20-х років XIX століття, коли декабристський рух перебував на найбільш зрілому етапі розвитку, були присутні в Україні і займалися революційною діяльністю. З п'яти розстріляних лідерів троє були лідерами Південного товариства. Лідер Південного товариства Пестель створив видатний програмний документ руху - "Руську Правду" (Додаток А).

Важливою формою діяльності Південного товариства був щорічний з'їзд керівництва (декабристи називали його "Київським контрактом"). Декабристи збиралися на початку року, і з міркувань конспірації з'їзди приурочувалися до ярмарків. Перший з'їзд відбувся в січні 1822 року в будинку Давидова в Києві. На ньому були присутні Пестель, Юшиневський, Волконський, Давидов і С. Муравйов-Апостол⁹³.

На з'їзді були вирішені організаційні питання і завершено формування організаційної структури Південного товариства. Директорами товариства були обрані Пестель і Юшиневський. Було підтверджено, що кінцевою метою боротьби є встановлення республіки, скасування кріпосного права і наділення селян землею. На думку учасників з'їзду, революція повинна бути здійснена за допомогою армії. Пестель виступав за знищення царської сім'ї.

Другий з'їзд відбувся в січні 1823 року. На цьому з'їзді були присутні торішні учасники і Бестужев-Рюмін. Головним питанням порядку денного

⁹² Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Київ 1960. Т.2. С.75

⁹³ Мемуари декабристів. Київ, 1988. С. 221

з'їзду було обговорення і прийняття "Руської правди", яка була прийнята одногосно і стала офіційним документом Південного товариства⁹³.

"Руська правда" (оригінальна назва: "Руська правда, заповідна державна хартія великоросійського народу, яка служить запорукою поліпшення устрою держави і містить правильний порядок як для народу, так і для Тимчасового верховного уряду") була підготовлена Павлом Пестелем⁹⁴.

Як і Конституція Микити Муравйова, цей документ є важливим джерелом для вивчення політичних поглядів декабристів і самого декабристського руху, а також ідеологічною пам'яткою революційної організації, політичного і революційного минулого першої чверті XIX століття. У 1824 році Пестель назвав пам'ятник "Руською Правдою" на честь давньої законодавчої пам'ятки Київської Русі. Конституційний проект Пестеля був результатом тривалого і складного процесу. Робота над проектом тривала десять років. Пестель зібрав величезну кількість політичної літератури і був добре обізнаний з розвитком світової політичної думки кінця XVIII - початку XIX століть.

Конституційний проект Пестеля неодноразово обговорювався на засіданнях Південного товариства, деякі члени якого брали безпосередню участь у роботі над текстом⁹⁵. Під час дослідження Олексій Петрович Юшневський зізнався, що видозмінив стиль Руської Правди і доручив Сергію Івановичу Муравйову-Апостолу написати одну з глав. На Київському з'їзді 1823 року основні положення проекту обговорювалися і керівництвом Південного товариства були одногосно схвалені керівниками Південного товариства.

У "Руській Правді" планувалося створити десять розділів:

Про кордони держави

⁹⁴ Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т. 2. Київ., 1954. С. 120

⁹⁵ Листування між членами Північного і Південного товариств. Архів декабристів. Київ, 1956. Т. 4. С. 210

Про племена, що населяють імперію
 Про стан суспільства
 Про народ і його ставлення до запропонованого проектом політичного і суспільного устрою;
 Про статус держави та її громадян
 Про верховну владу
 Про місцеву владу;
 Про безпекову ситуацію в області
 Про державне управління та соціальне забезпечення.
 Розпорядження про державну законотворчість.

Лише перші два розділи були написані і остаточно відредаговані; більшість розділів 3, 4 і 5 були написані у вигляді проектів. Останні п'ять розділів не були написані взагалі, залишився лише підготовчий матеріал. Знищення абсолютизму та скасування кріпосного права були головними питаннями політичної думки декабристів. Пестель вважав кріпосне право ганебним і антигуманним⁹⁶.

Руська Правда проголосила остаточне і повне скасування кріпосного права. Пестель цінував свободу особистості. Емансипацію безземельних селян - надання їм лише особистої свободи - він вважав уявною емансипацією. Він пропонував звільнення поміщицьких селян. Цей аграрний план був детально викладений у "Руській правді". Вся сільськогосподарська земля в кожній волості ділиться на дві частини. Перша частина - громадська власність, розподілена між усіма, хто бажає займатися сільським господарством, і не підлягає продажу. Друга частина - приватна власність. Спільна земля ділиться між громадами. Кожен громадянин майбутньої республіки має бути приписаний до якоїсь громади. Тоді він або вона має право в будь-який час

⁹⁶ Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Т.2. Київ, 1960. С.81

отримати наділ землі, що належить йому або їй. На думку Пестеля, це захистить людей від голоду та злиднів⁹⁷.

Будь-який селянин, який хоче розширити своє землеволодіння, може купити землю з другої частини. Для того, щоб здійснити свій проект, він вважав за необхідне відібрати землю у землевласників двома способами: за плату і шляхом конфіскації.

При повному скасуванні кріпосного права право поміщиків на володіння землею було частково збережено (менше 5 000 десятин). Поміщики отримували від держави компенсацію за землю, яка переходила до селян. Таким був проект Павла Пестеля щодо скасування кріпосного права.

Павло Пестель рішуче виступав проти диктатури, яку він називав тиранією. Згідно з цим проектом, самодержавство було ліквідовано, а всі царські будинки фізично знищені. Пестель був прихильником імператорського регентства. "Руська правда" проголошувала республіку. У державі було ліквідовано всі вотчини та скасовано всі станові привілеї. Проголошувалася рівність перед законом. Визнавалося право всіх громадян на участь в управлінні державними справами. Гільдії та профспілки були ліквідовані.

Згідно з проектом, мешканці досягали громадянського віку в 20 років; всі громадяни чоловічої статі віком від 20 років отримували виборче право. Жінки не мали права голосу. Проект не передбачав майнового чи іншого цензу. Передбачалися свобода преси та свобода віросповідання.

Запроваджувався рівний відкритий суд присяжних для всіх громадян. Проголошувалося священне право приватної власності, повна свобода занять для громадян і свобода торгівлі. Пестель виступав за широкий розвиток промисловості в державі. Пестель виступав проти федеративного устрою держави і обстоював ідею єдиної республіки з сильною централізованою владою.

⁹⁷ Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Т.2. С. 82

Республіка поділялася на області, області - на повіти, а повіти - на волості. Волосні збори проводилися щорічно, і всі жителі волості обирали делегатів на волосні збори, повітові збори, губернські збори і збори повіту. Вибори до органів місцевого самоврядування були прямими. Місцеві ради обирали представників до вищого законодавчого органу - Народних зборів. Таким чином, вибори до Народних зборів були двоступеневими.

Народне віче було вищим законодавчим органом держави і було однопалатним. Термін повноважень віча становив п'ять років. Щороку переобиралася п'ята частина депутатів. Тільки Народний комісаріат мав право видавати закони, оголошувати війну і укласти мир. Ніхто не мав права розпускати⁹⁸.

Виконавча влада належала Державній палаті. Державна палата складалася з п'яти членів, які обиралися Віче строком на п'ять років. Один член переобирався щороку. Особа, яка востаннє (п'ятим) обиралася до палати, ставала її головою. Згідно з планом, кордони республіки мали бути розширені до їхніх "природних" меж.

Пестель не надавав значення етнічним питанням і не визнавав права інших етносів на відокремлення від решти держави. Всі етноси, що проживали в державі, мали бути інтегровані в єдину націю, а їхні етнічні особливості мали бути втрачені⁹⁹.

Усім етнічним групам, незалежно від національності, мали бути надані рівні політичні права, але водночас пропонувалися дуже суворі заходи щодо кавказьких народів. Пестель пропонував розділити всі кавказькі етноси на дві категорії: мирні та "буйні", дозволивши першим залишитися на своїх землях і дозволивши їм керувати державою, а другим змусити мігрувати невеликими групами в усі болота. Він також вважав бажаною християнізацію всіх етнічних груп.

⁹⁸ Лисенко М. М. Повстання декабристів на Україні. Київ: Державне видавництво художньої літератури УРСР, 1952. С. 67.

⁹⁹ Палонська В. І. Декабристи: Спогади та листи. Київ: Наукова думка, 1978. С. 221.

Руська Правда, як випливає з її назви, мала стати після військового перевороту "правильним порядком як для народу, так і для Тимчасового верховного уряду". Вона передбачала, перш за все, ліквідацію аристократичного класу і перетворення всіх людей, що належать державі, на рівних громадян перед законом. "Будь-яка постанова, що порушує рівність перед законом, є зловживанням владою і повинна бути знищена". Документ також проголошував принципи святості і недоторканності приватної власності та особистої свободи як перших і найважливіших прав усіх громадян¹⁰⁰.

Проголошуючи, що "противно і ганебно володіти іншими людьми як своєю власністю, продавати, закладати, дарувати, успадковувати і користуватися ними за своїм бажанням, як товаром", Руська Правда закликала до остаточного знищення кріпацтва ("рабства")¹⁰¹

Селяни, звільнені від кріпацтва, отримували землю без викупу і ставали вільними селянами, які жили в болотах (селах). Земля в кожному болоті була поділена на дві рівні частини:

1) Громадська земля: належала селу або громаді в цілому, її не можна було ні продавати, ні купувати;

2) приватна земля, яку держава могла продавати або здавати в оренду.

З громадської землі для виробництва "необхідної продукції" будь-який громадянин, який бажав займатися сільським господарством, міг отримати безкоштовний наділ. На додаток до цього наділу, будь-яку кількість землі можна було купити або орендувати з приватного земельного фонду для виробництва "багатих продуктів". Для створення державного земельного фонду планувалося конфіскувати землю у поміщиків. Якщо землевласник володів понад 10 000 десятин землі, половина цієї землі конфісковувалася без компенсації.

¹⁰⁰ Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: «Світ», 1990. С. 264

¹⁰¹ Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Т.2. С. 83.

Якщо землевласник володів менш ніж 10 000 дес. землі, держава повинна була видати йому гроші, еквівалентні половині конфіскованої землі, або певну кількість землі в іншому місці. Намір Пестеля зберегти поміщицьке землеволодіння свідчив про обмеженість його аграрної програми, але його пропозиція скасувати кріпосне право, наділити селян землею і частково конфіскувати поміщицьку власність значно послабила економічну владу дворянства і створила більш прогресивне і буржуазне суспільство, в тому числі і створення буржуазної форми власності. Це відкривало певні можливості для розвитку.

У Руській Правді були окреслені заходи для буржуазного розвитку промисловості і торгівлі, зокрема в параграфі про купецтво і міщанство. Вони включали скасування робітних будинків і купецьких гільдій; надання всім громадянам права і дозволу займатися всіма галузями промисловості і торгівлі не тільки в містах, але і скрізь; усунення всіх труднощів і перешкод для розвитку промисловості і торгівлі; створення банків і страхових компаній¹⁰².

Пестель передбачав створення тимчасового революційного уряду з диктаторськими повноваженнями після військового перевороту і ліквідації диктатури (можливо, зі знищенням царя і його дружини), який повинен був здійснити революційні зміни відповідно до положень Руської Правди.

Держава мала бути проголошена республікою, політичні права мали бути надані всім чоловікам, які досягли 20-річного віку, незалежно від їхнього майнового стану. Верховна влада була розділена між законодавчою, виконавчою (Державна Дума) і контрольною (Верховна Рада) гілками влади таким чином, щоб перші дві не перевищували своїх повноважень. Законодавча влада належала однопалатному Народному комітету, який складався з народних представників, обраних народом на п'ятирічний термін. П'ята частина членів переобиралася щороку.

¹⁰² Мемуари Павла Пестеля про плани політичних реформ. Спогади декабристів. Т.2. С. 84

Народний комітет мав право приймати всі закони, оголошувати війну і укладати мир. Ніхто не мав права його розпускати. Вища виконавча влада належала Державній Думі, яка складалася з п'яти членів, обраних народом на п'ять років. Щороку один з депутатів виходив у відставку шляхом виборів і замінювався іншим.

Головою Думи був член парламенту, який засідав до останніх п'яти років. Вищим наглядовим органом була Вища рада зі 120 депутатів, відома як Боярська дума. Боярин призначався довічно народним вічем. Верховна Рада контролювала дії всіх органів влади, щоб забезпечити суворе дотримання законів і конституції¹⁰³.

Руська Правда надавала всім громадянам свободу слова, друку, віросповідання і пересування, а також проголошувала кінець військових поселень і рекрутської повинності.

Пестель вважав, що республіка має бути централізованою, "єдиною і неподільною" державою. Він відкидав федералізм, який призвів би до ослаблення держави. Визнаючи рівні права для всіх народів, Пестель вважав неможливим визнання права на самовизначення для неросійських народів. Він погоджувався визнати лише Польщу як незалежну державу, але це вимагало союзу з іншими державами.

"Конституція" Муравйова, на відміну від «Руської правди» визнаючи необхідність скасування необмеженої влади царя, вотчин, кріпацтва, військових поселень і військової повинності, а також надання рівних прав усім громадянам, була менш послідовною у вирішенні багатьох ключових питань, ніж "Руська правда" Пестеля. Держава стала конституційною монархією, а не республікою, із законодавчою владою, наданою Народній палаті. Виконавча влада була надана цареві, "верховній владі держави", виборчі права були обмежені високим майновим цензом (мінімум 500 рублів) та іншими умовами (такими як постійне місце проживання), а селяни отримали лише садибу і два

¹⁰³ Лисенко М. М. Повстання Чернігівського полку (з історії декабристського руху на Україні). Київ: Радянська школа, 1956. С. 16.

десятини польової землі на сім'ю при звільненні, а вся інша земля залишалася в руках землевласника.

Однак, незважаючи на свою обмеженість і непослідовність, програмні вимоги декабристів свідчили про їхній прогресивний і революційний характер. Об'єктивно реалізація цих вимог сприяла б соціальному прогресу і формуванню буржуазного ладу, більш прогресивного, ніж феодалізм.

Що стосується Польщі, то Павло Іванович Пестель визнавав за нею право на відділення за умови, що в Польщі відбудеться революція і буде проголошена республіка, заснована на принципах "руської правди". Столицею республіки мав стати Нижній Новгород. Муравйов-Апостол підняв на з'їзді питання про повстання і запропонував організувати повстання на півдні. На другому з'їзді було вирішено створити ще дві адміністрації на додаток до Турчина: Васильківську очолили Муравйов-Апостол і Бестужев-Рюмін, а Кам'янську - Волконський і Давидов. Розглядалося також питання про Польське патріотичне об'єднання. Бестужеву-Рюміну було доручено налагодити зв'язки з Польським товариством¹⁰⁴.

Третя конференція товариства. На ній обговорювалися два важливих питання. Візит Пестеля до Петербурга для переговорів з лідерами Північного товариства і хід переговорів про спільні дії з Польським патріотичним товариством. До планів Південного товариства входило повернення Польщі національної незалежності. Після від'їзду Пестеля до Петербурга конференція продовжила свою роботу і розглянула Бобруйський план, який передбачав збройне повстання під час огляду військ у Бобруйській фортеці.¹⁰⁵

Ініціатори плану, командир Чернігівського полку Муравйов-Апостол і командир Полтавського полку Бестушев-Рюмін, запропонували заарештувати царя в Бобруйську і підняти повстання. Повало Швайковський, командир

¹⁰⁴ Багалій Д. Нариси історії України на соціально-економічному ґрунті. Т.1. Харків: ДВУ. 1928. С.88

¹⁰⁵ Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. Т. 5. К.: Ін-т історії України НАН України, Київ. 2007. С. 121

Олексіївського полку, підтримав цю ідею. План не отримав підтримки Пестеля та інших лідерів Південного товариства, а з'їзд дав йому негативну оцінку, оскільки план був погано підготовлений.

Четвертий з'їзд. Головним питанням порядку денного було обговорення нового плану повстання, запропонованого муравйовцем Апостолом та вестужевцем Рюніним, який передбачав підняти збройне повстання в період військового огляду в Крейдяній церкві. Спроби об'єднатися з Північним товариством не увінчалися успіхом, і Пестель дійшов висновку, що починати повстання ще зарано. Спроби Пестеля об'єднатися з Північним товариством не увінчалися успіхом, і він дійшов висновку про передчасність повстання. Повстання було відкладено до 1826 року¹⁰⁶.

Свій конституційний проект декабристи розробляли, спираючись на історичний досвід, відштовхуючись від найважливіших викликів, що стояли перед нею, і спираючись на спадщину провідних мислителів країни. Вони критично оцінювали передову європейську соціальну думку, аналізували теоретичний і політичний досвід Франції, західноєвропейський революційний досвід першої чверті XIX століття, національно-визвольну боротьбу балканських і слов'янських народів¹⁰⁷.

Багато учасників декабристського руху відзначають, що звертали увагу на погляди політичних мислителів кінця XVIII - початку XIX століття, коли відбувалося становлення декабристського руху. Серед праць відомих зарубіжних мислителів вивчали і особливо цінували роботи французьких діячів Просвітництва, таких як Констан Франсуа Гізо (1787-1874) і Луїза Жермена де Сталь (1766-1817); П.І. Пестель, К.-Ф. Рилєєва та М.І. Тургенєва містять численні списки французьких книг, які вони читали та коментували.

¹⁰⁶ Листування між членами Північного і Південного товариств. Архів декабристів. Т. 4. С.210

¹⁰⁷ Матеріали слідчої справи С. І. Муравйова-Апостола. Повстання декабристів. документи. Т.IV. Київ, 1955. С. 228

Ідея конституційної монархії також була широко популярна і підтримувалася в прогресивних колах Європи в першій половині XIX століття. Ідея про те, що конституційна монархія є найпрогресивнішим із сучасних суспільств, була висловлена ще у XVIII столітті французькими енциклопедистами. У своїх поглядах на політичне правління державою "освіченим" монархом вони, по суті, окреслили основи конституційної монархії, висунувши ідею визначення прав та обов'язків імператора перед народом.

Окрім теоретичної підтримки цих ідей, для декабристів було важливим їхнє практичне втілення, особливо в республіканському політичному проекті П.І. Пестеля "Руської правди", яку П.І. Пестель, як і більшість членів Південного товариства, розглядав як указ для майбутнього революційного уряду. У цьому документі програма найрадикальнішого крила декабристів виявилася найбільш чітко і повно¹⁰⁸

Слід сказати, що таємні товариства, що виникають в Україні, мали абсолютно різні форми, в тому числі – і форми масонських лож, які були поширені в той час. У 1818-1819 роках такі ложі виникли в Києві ("Об'єднані слов'яни") і Полтаві ("Любов до істини"), Одесі, Житомирі, Кам'янець-Подільському. Серед їх членів були відомі українські діячі Іван Котлялевський, Василь Капніст, Василь Лукашевич, а також Павло Пестель, Михайло Орлов та Михайло Бестужев-Рюмін, майбутні лідери декабристського руху. Ці ложі були засновані на Україні, але їх діяльність не носила українського національного характеру¹⁰⁹.

Однією з цілей, які ставили перед собою організатори першого таємного товариства на Україні, було залучення дрібних дворян до загального опозиційного руху. Масони України не подавали заявки щодо будь-якої

¹⁰⁸ Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т.2. Київ, 1954. С. 120

¹⁰⁹ Нагосєвський В. Г. Декабристи в Україні Київ: Вид-во Академії наук України, 1967. С. 76.

конкретної країни. Ложі, що діяли на Правобережній Україні, мали інший характер. Їх членами були польські шляхтичі, які не мали ніякого відношення до російських масонів. Ці ложі вважали своєю головною політичною метою відновлення польської держави в кордонах 1772 року. Багато членів українських масонських лож приєдналися до організації декабристів. Україна, поряд з Санкт-Петербургом, стала основною областю діяльності декабристів-тільки до цих двох центрів декабристського руху існує особливий інтерес. У 1822 році імперський уряд заборонив діяльність ложі, а її члени зазнали переслідувань.

У 20-х роках XIX століття на Україні з'явилися таємні політичні гуртки. Перший з них заснував гурток "Малоросійське таємне товариство", головою якого був Лукашевич. Програма товариства ("Катехізис автономістів") декларувала прагнення відокремити Україну від Росії і приєднатися до відродженої Польщі¹¹⁰.

Наприкінці 1820-х років у Харківському університеті були створені таємні гуртки, що поширювали заборонену літературу і критикували існуючу систему на конференціях.

На відміну від Лівобережної України, на Правобережжі довгий час не відбувалося подій, які були б спрямовані на більш тісну інтеграцію регіону в Російську імперію. Царський уряд мовчазно визнавав порядки, що існували за часів Польсько-Литовської Федерації на Правобережній Україні, і практично не змінював прав і привілеїв місцевих польських панів. Значну частину правобережних дворян становили нащадки українських родин, які були поляризовані після прийняття католицької віри у XVII-XVIII століттях. Вони мріяли про відновлення польсько-литовської Федерації в межах 1772 року.

¹¹⁰ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2-х томах. Т. 1. Київ: Либідь, 1992. С. 128.

Таким чином, у перші 3 хвилини 1 століття XIX ст. Правобережна Україна була територією активізації польського руху¹¹¹

Однією з наймасштабніших таємних організацій, що діятиме на території українських земель, буде «Товариство об'єднаних слов'ян» - таємна близька до декабристських революційна організація, заснована в Новоград-Волинському на початку 1823 року з метою створення федерації демократичних республік слов'янських народів¹¹².

Після війни 1812 року на території України базувалися 1-ша і 2-га імператорські армії. Важливе військове формування знаходилося на Волині. Одним з центрів декабристського руху був Новоград-Волинський, де розташовувався штаб 8-ї артилерійської бригади. Тут служив лейтенант Петро Іванович Борисов. З ініціативи Петра і його брата Андрія народилася таємна організація. Зустріч з Юліаном Люблінським (він взяв прізвище Люблінський від назви маєтку Люблінці, що належав його родині) сприяла поглибленню соціально-політичного напрямку таємної організації. Юліан Люблінський, учасник польського революційного руху, дворянин Волинського воєводства, був висланий з Варшави, де він навчався в університеті, на батьківщину в Новоград-Волинський під нагляд поліції. Вивчення проблем Польщі, а саме колоніальної ситуації в Польщі і прагнення народу знищити її, розширило горизонти єдиного слов'янського суспільства. До цього часу були відомі тільки окремі документи товариства: "Клятва" (Ю.Люблінський переклав їх на французьку мову) і "Правила" або "катехізис" (він же переклав їх на польську мову). З цих документів було ясно, що суспільство несе відповідальність за знищення самодержавства, скасування кріпосного права, створення Слов'янської Федерації, в якій росіяни, українці, поляки, чехи, білоруси,

¹¹¹ Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів, 1826–1850. К.: Наук. думка, 1971. С. 213.

¹¹² Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві. Архів декабристів. Т. 3. Київ, 1920. С.150

словаки та інші слов'яни об'єднуються в рівних правах. Зрозуміло, що ми просили. Звідси і назва суспільства¹¹³.

Зберігся ще один документ "Слов'ян" - "Записка" Івана Горбачевського, в якій він розкрив програмні цілі суспільства:"...

Предбачалося точно визначити межі кожної слов'янської держави, запровадити представницьку форму демократичного правління для всіх народів, керувати справами Союзу і, при необхідності, створити парламент для зміни законів загальних корінних народів. Представники кожної держави повинні дбати про свій внутрішній устрій і бути незалежними в рамках свого приватного права...". Тому у кожного зі слов'янських народів повинна була бути своя конституція, відповідна традиціям країни і умовам регіону. Деся в центрі Федерації повинна була знаходитися столиця великого Слов'янського федерального Союзу, де щорічно повинні були збиратися збори представників всіх слов'янських народів для вирішення спільних проблем.

Першими членами Товариства слов'янського об'єднання у 1823 році стали підпоручики 8-ї артилерійської бригади Володимир Олександрович Бечаснов та Іван Іванович Горбачевський, а також чиновник Ілля Іванович Іванов, який згодом став секретарем Товариства слов'янського об'єднання: Борисов Петро Миколайович, Борисов Андрій Миколайович, Горбачевський Іван Іванович, Андрієвич Яків Максимович, Громницький Петро Федорович, Драгоманов Яків Акимович, Лісовський Микола Федорович, Сучинов Іван Іванович, Іван Федорович Сімков, Олексій Іванович Тютчев та інші¹¹⁴.

У вересні 1825 року Товариство слов'янського союзу об'єдналося з Південним товариством, але зберегло свою програму і самостійну діяльність. Головним завданням Товариства слов'янського союзу було звільнення слов'ян

¹¹³ Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства. Спогади декабристів. Т.2. С.75

¹¹⁴ Нагоевський В. Г. Декабристи в Україні. Київ: Вид-во Академії наук України, 1967. С.111

від іноземного панування, ліквідація монархії, примирення слов'янських народів і створення конфедерації демократичних слов'янських республік¹¹⁵.

До цієї конфедерації мали увійти всі, включаючи українців і білорусів, поляки, угорці (угорські слов'яни), чехи, хорвати, далматинці, серби і моравці. Соціальна програма товариства передбачала звільнення селянства від кріпацтва, рівність для всіх громадян і зменшення класових відмінностей. Об'єднане слов'янське товариство вважало за необхідне готувати до революції не тільки армію, але й весь народ.

Ідеологічні засади та політична програма товариства були сформульовані у присязі та катехізисі (17 правил). Ідеологія Об'єданого слов'янського товариства вплинула на Кирило-Мефодіївське братство. З "Правил об'єданого слов'янського товариства", "Присяги об'єданого слов'янського товариства", "Записок" І. Горбачевського, свідчень П. Борисова та інших документів видно, що, як і інші таємні товариства, основним завданням об'єданого слов'янського товариства була боротьба проти кріпацтва, тиранії і диктатури¹¹⁶.

У центрі федерації мало бути збудоване місто, яке мало стати столицею, куди слов'янські народи надсилали б своїх делегатів, а також мав бути створений парламент, головний адміністративний орган федерації, з "загальним специфічним законом" і загальною адміністрацією, що планувалася. Кожна етнічна група, або конфедерація, мала б власну демократичну конституцію та уряд, а також самостійно вирішувала б свої внутрішні справи. Створення Товариства супроводжувалося залученням до руху декабристів представників "бідної" аристократії і ряду інших станів, що зробило його революційно-демократичним багатосоціальним колективом. Крім того, це об'єднання стало першим в історії визвольного руху і суспільно-

¹¹⁵ Олійник Л.В. Декабристський рух на Україні в радянській історіографії. УІЖ. .1965. №12. С.119

¹¹⁶ Протокол засідання в Тульчині. Південне товариство декабристів: Документи і матеріали. 1955. Т.1. Київ, 1955. С. 78

політичної думки Російської імперії в першій половині XIX століття і проголосило свій "загальнослов'янський" характер¹¹⁷.

Товариство об'єднаних слов'ян протягом усього свого існування носило таємний характер і намагалося діяти підпільно. Крім того, до певного часу навіть інші декабристи України, об'єднані в Південне товариство на чолі з Пестелем, не знали про існування цього товариства. Однак в 1825-1829 роках, ця організація об'єдналась з Південним товариством. Коли члени Товариства слов'янського союзу дізналися про існування Південного товариства, вони вирішили об'єднатися з ним і діяти спільно на зборах у вересні 1825 року в селі Лищина під Житомиром, яке стало підвладним Васильківській адміністрації.

З цього моменту діяльність вищевказаних організацій координується спільно. Південне товариство тісно співпрацювало з громадськими інститутами Польщі, зокрема з відомим "Патріотичним товариством". Об'єднане слов'янське товариство (яка стала "Слов'янським комітетом" Південного товариства) також активно підтримувало з ним контакти. Проте, на відміну від програмних положень декабристів, "слов'яни" бачили майбутнє Польщі не як незалежної держави, а як частини Слов'янської Національної федерації¹¹⁸.

Діяльність Товариства об'єднаних слов'ян залишається значним слідом в історії визвольного суспільно-політичної думки. Ця організація, будучи близькою до декабристських, поклала початок формуванню ідеології панславізму яка згодом стала дуже популярним явищем в національній свідомості країни (в її основі також лежала ідея об'єднання слов'янських народів, але в дещо іншій формі).

У 1822-1825 роках, готуючись до повстання проти царизму, керівники Південного та Північного товариств вели переговори про спільні дії та

¹¹⁷ Протокол засідання Південного товариства декабристів. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т.2. Київ, 1954. С. 45

¹¹⁸ Рибалко А. К. Декабристи: Історичний нарис. Київ: Наукова думка, 1990. С.116.

об'єднання товариств. З цією метою представники Південного товариства відвідували Петербург, особливо в 1824 році, а в 1825 році один з лідерів Північного товариства, С. Трубецькой, вів переговори в Києві. У 1824-1825 роках лідери Південного товариства вели переговори з лідерами Польського патріотичного товариства, організації шляхетських революціонерів, з метою забезпечення спільних дій і одночасного повстання в Польщі. Однак згоди досягти не вдалося¹¹⁹.

Члени таємного товариства готувалися до повстання. Повстання мало відбутися у 1826 році силами військових частин, офіцерами яких були декабристи. Планувалося заарештувати або вбити царедворців і дозволити революціонерам захопити владу. При цьому далеко не всі члени таємного товариства мали тісні зв'язки з солдатами.

Але цим планам декабристів не судилося збутися.

19 листопада 1825 року Олександр I несподівано помирає у Таганрозі. Оскільки уряд не знав про зречення його брата Костянтина Павловича, який був генерал-губернатором Польщі, військові та чиновники склали йому присягу на вірність. Оскільки настало міжцарів'я, керівники Північного товариства вирішили скористатися цим. Поспішати їх змусило і те, що уряд через провокаторів дізнався про існування таємного товариства¹²⁰.

14 грудня 1825 року, в день вступу на престол нового імператора Миколи, декабристам вдалося організувати заколот на Сенатській площі, який був придушений чинною владою.

Повстання Чернігівського полку в Україні також було жорстоко придушено.

Царський режим жорстоко розправився з декабристами, частина з яких була страчена, а більшість відправлена до Сибіру. Полки, які брали участь у

¹¹⁹ Листування між членами Північного і Південного товариств. Архів декабристів. Т. 4. С.210-225.

¹²⁰ Спогади Сергія Трубецького про діяльність Південного товариства. Спогади декабристів. Т.2. С.75-77.

повстанні, в тому числі Чернігівський полк, були розформовані, а солдати відправлені на Кавказ для участі у війні проти горців¹²¹. Але, не дивлячись на поразку декабристського руху він справив помітний вплив на подальший перебіг подій в Східній Європі, на становлення суспільно-політичних рухів в цьому регіоні.

Значення декабристського руху для подальшого розвитку політичної думки важко переоцінити. Так, Дмитро Дорошенко, видатний український історик та громадський діяч, у своїй праці "Нарис історії України" звертає увагу на значення декабристського руху для української історії. Він пише: «Декабристи, хоча і не були в повній мірі усвідомленими українцями, проте їхні прагнення до політичних реформ, свободи та справедливості відповідали інтересам українського народу, який на той час був утискуваний царською владою»¹²². Ця цитата підкреслює, що декабристи, хоча й мали переважно загальноросійське спрямування, їхні ідеї могли бути корисними для українського суспільства, яке страждало від утисків.

Дмитро Чижевський, відомий український філософ та історик, у своїх "Нарисах з історії філософії на Україні" зазначає важливість декабристського руху як частини ширшого процесу формування політичної свідомості в Україні. Він стверджує: «Декабристський рух був першим значним проявом опозиції в Російській імперії, який мав на меті не лише зміну влади, але й глибоку реформу суспільних відносин. Ця боротьба проти самодержавства надихнула майбутні покоління українських революціонерів»¹²³. Таким чином, Чижевський акцентує на тому, що декабристи були першопрохідцями у боротьбі за політичні реформи, що мало вплив і на український рух за свободу.

Михайло Драгоманов, український історик, публіцист та політичний діяч, у своїй праці "Чудацькі думки про українську національну справу" дає

¹²¹ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ.: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. С.230

¹²² Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів., 1991. С. 89.

¹²³ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ.: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. С. 118.

критичну оцінку декабристському руху: «Декабристи були романтичними революціонерами, які не до кінця усвідомлювали глибину соціальних проблем в Україні. Вони прагнули змінити політичний устрій імперії, але їхні плани не враховували специфічні потреби українського народу»¹²⁴. Драгоманов підкреслює, що хоча декабристи й мали благородні наміри, їхній рух не враховував українську національну специфіку, що зменшувало їхню ефективність для українців.

Отже, оцінка декабристського руху, виходячи з цитат Дорошенка, Чижевського та Драгоманова, показує багатогранність цього історичного явища. Декабристи були першопрохідцями у боротьбі за політичні реформи, їхні ідеї відповідали прагненням свободи та справедливості, але їхня діяльність мала певні обмеження через недостатнє врахування української специфіки.

Таким чином, декабристський рух в Україні мав певні особливості, які відрізняли його від руху в інших регіонах країни. В основі його лежала діяльність більш ранніх таємних організацій, що були створені на українських землях ще на початку XIX ст. Мова йде про масонські ложі та студентські товариства. Самі ж декабристські організації виникають в Україні майже паралельно з іншими центрами декабристського руху. Спочатку вони існують як окремі структури, а пізніше стануть на шлях об'єднання в єдину систему. В перших таємних ранньодекабристських організаціях створювалися документи програмного характеру, в яких визначалися риси майбутнього перетворення суспільства. Однак, діючи в Україні, декабристи не торкалися українських питань у своїх програмних документах.

¹²⁴ Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране. Київ., 1991. С. 534.

ВИСНОВКИ

Отже, розглянутий в розділах роботи матеріал дозволяє зробити наступні висновки. На початку XIX століття та реакційна політика, яку в Європі після завершення наполеонівських війн під егідою Священного союзу здійснювали європейські монархи, багато в чому каталізувала процеси становлення нових суспільно-політичних рухів, у тому числі революційних. Війна з Наполеоном яскраво продемонструвала готовність широких верств населення Європи до нового шляху розвитку, до реформ для демократизації суспільства. Однак ті режими, що їх було відновлено в країнах Європи після поразки Наполеона, прагнули реставрувати попередні порядки, абсолютну монархію, але це вже не відповідало вимогам часу.

Таємні товариства, метою яких було проведення відповідних змін, почали активно виникати по всій Європі після завершення наполеонівських війн. У східноєвропейському регіоні вони спочатку існували у вигляді офіцерських організацій, гуртків молодих людей, об'єднаних дружбою і навіть родинними зв'язками. Крім того, починаючи з 1812-1814 років, офіцери царської армії, яким довелося побувати в Західній Європі і вдихнути повітря революції, мали порівнювати становище населення цих країн з жалюгідною дійсністю бідності, свавілля і безправ'я, що склалась в їхній державі. Саме тому, перебуваючи під враженням від свого закордонного походу, офіцери з усією очевидністю усвідомили необхідність змін. Саме тому одразу після їхнього повернення стали виникати перші таємні організації. Вони були дуже важливими для становлення майбутнього революційного руху, хоча вони реально не здійснювали жодних активних дій, хоча з моменту свого виникнення вони ставили перед собою завдання зміни існуючого ладу і перетворення "пригнобленої батьківщини" на сучасну буржуазну державу.

У цей час навіть найбільш далекоглядні представники правлячої еліти, державні діячі імперії Романових розуміли необхідність докорінної трансформації державного і суспільного устрою країни. Таємно готувалися проекти реформ і навіть проект конституції, який мав перетворити необмежену автократію на конституційну монархію.

Ініціаторами створення таємних організацій нерідко були представники провідних аристократичних фамілій – патріотично налаштовані, яких приваблювали західні демократичні ідеї і цінності. Вони, разом з тим, знаходились під впливом ідей Просвітництва, що в той час панували в Європі. Але варто зазначити, що політична думка декабристів-радикалів була навіть більш послідовною і демократичною, ніж у багатьох європейських прогресивних мислителів того часу, багато з яких відстоювали ідею обмеженої конституційної монархії.

На території українських земель ще до виникнення перших декабристських організацій існували таємні товариства, до складу яких входили не лише представники аристократії, але й прогресивно налаштовані вихідці з різних станів населення. Їх об'єднувало прагнення змін, скасування кріпацтва, демократизації існуючого ладу та бажання взяти на себе відповідальність за майбутнє своєї держави. Тут мова йде про масонські ложі (в діяльності яких брали участь чимало майбутніх декабристів), студентські товариства, а згодом – і про перші декабристські організації.

Тривалий час на території українських земель діяла Тульчинська управа Союзу благоденства, пізніше – переформована в Південне товариство, на чолі якого стане Павло Пестель. Через деякий час на українських землях виникне ще одна організація близька до декабристів – Товариство об'єднаних слов'ян. Її будуть очолювати брати Борисови з Полтави і через деякий час вона приєднається до Південного товариства.

Варто зазначити, що декабристський рух на території України мав свою специфіку: діючи в Україні, декабристи проте не торкалися українських питань у своїх програмних документах, тут не йшла мова про захист інтересів українського руху, але про майбутні перетворення у східноєвропейському регіоні загалом. Разом з тим, гасла, що звучали у всіх місцевих декабристських організаціях були значно радикальнішими та масштабнішими: в той час, як Північне товариство пропонувало зберегти монархію, перетворивши її на конституційну, то члени Південного товариства вимагали повалення самодержавства та встановлення республіканського устрою.

Декабристський рух, кульмінацією якого було повстання проти самодержавства, був першою серйозною спробою спрямувати Східну Європу на шлях важливих політичних змін. Як дворянські революціонери у військових мундирах-декабристи хотіли здійснити свій переворот лише за допомогою армії, а участь інших груп населення була мимовільною.

Хоча декабристське повстання було жорстоко придушене, а багато його учасників заарештовані, страчені або заслані, ідеї, які вони відстоювали, продовжили жити і серйозно вплинули на подальший розвиток не лише революційного руху, а й на розвиток інших політичних рухів східноєвропейського регіону і суспільства в цілому, становлення політичної самосвідомості. Декабристи стали символом боротьби за свободу, права людини та політичні реформи, а їхні ідеали та жертвність надихали наступні покоління на боротьбу за свої права і свободи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. В 6 т. Т. 4. / Редкол.: В. А. Смолій (голова проекту) та ін. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2005. 202 с.
2. Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. В 6 т. Т. 5. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2007. 255 с.
3. Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. В 6 т. Т 6. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2009. 204 с.
4. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
5. Лист князя Волконського про декабристів в Україні. Відгуки сучасників про декабристів. Т. 1. Київ, 1958 С. 110-115.
6. Матеріали слідчої справи С. І. Муравйова-Апостола. Повстання декабристів. Документи. Т. IV. Київ, 1920 С. 228-412.
7. Мемуари декабристів. Київ: Наукова думка, 1988.
8. Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві. Архів декабристів. Київ. 1923Т. 3. С.150-165.
9. Палонська В. І. Декабристи: Спогади та листи. Київ: Наукова думка, 1978. 400 с.
10. Протокол засідання в Тульчині. Південне товариство декабристів: Документи і матеріали.. Т.1. Київ, 1955 С. 78-85.
11. Якушкін І. Д. Записки, статті, листи декабриста І. Д. Якушкіна. Київ, 1987. С. 37.

12. Ададуров, В. «Наполеоніада» на сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття. Львів ., 2007. 22 С.
13. Алексєєнко І.В. Міжнародні політичні процеси. Навчальний посібник: Донецьк: Норд-Прес, 2009. 288с.
14. Багалій Д. Декабристи на Україні. Харків: ДВУ, 1926. С. 28–29.
15. Багалій Д. Нариси історії України на соціально-економічному ґрунті. Т.1. Харків: ДВУ, 1928. С. 88–98.
16. Василенко М. П. Декабристи і Україна. Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1980. 275 с.
17. Гапусенко І. М. "Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії". УІЖ. .,1975. №3. С. 140-145.
18. Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. Харків.,2016, № 2. С. 80–94.
19. Грушевський М.С, Ілюстрована історія України. Київ: Наукова думка, 1992. 578 С.
20. Добровольський Л. П. "Desembriana". До підсумків ювілейної літератури про південний декабризм. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. Київ., 1927. С. 901-921.
21. Довгопол П. С. Таємні товариства на початку ХІХ століття. Харків: Прапор, 1985. 280 с.
22. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів: Українське товариство, 1991. 456 С.

23. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране. Київ., 1991. С.534
24. Іванюк Я. Г. М. І. Муравйов-Апостол і миргородські просвітителі. Тези доповідей і повідомлень Другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. Полтава , 1991. С. 15–16.
25. Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій / О.О. Островерх, Т.М. Ковалевська. Харків., 2010. С. 12-15
26. Історія міжнародних відносин: підруч. / І. В. Алексєєнко, А. Х. Маргулов, І. А. Єремєєва, М. В. Несправа. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 С.
27. Казьмирчук Г. Д. Вивчення руху декабристів в радянській історичній літературі. Вісник Київ. ун-ту. Іст. науки.. Вип. 22. Київ, 1980. С. 56—64.
28. Казьмирчук Г. Д. Декабристи про участь народних мас у революційних подіях (за свідченнями та мемуарами). Казьмирчук Г. Д. "...Все, що посіяне, зійде..." (Нариси суспільно-політичного руху Росії першої половини ХІХ ст.). Київ., 1988. С. 3–12.
29. Казьмирчук Г. Д. Декабристські ідеї в історіографічній спадщині М. П. Драгоманова. Вісник. Київ ун-ту. Іст.-філол. науки. 1992. С. 15–19.
30. Казьмирчук Г., Сілкін А. Концепції майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів. Розбудова держави. Київ., 1994. №2. С. 43–45.
31. Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). Український історичний журнал. Київ., 2005. № 6. С. 50—65.
32. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А.В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М.В.Довнар-Запольського. 150 років розвитку вітчизняної

- історичної науки в Київському університеті: Матеріали Респ. науково-практич. конф. Київ., 1993. С.41-42
33. Коппель О.И. Міжнародні системи та глобальний розвиток. Київ.2004. С.110
34. Коппель О.И. Світова політика. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М.В.Довнар-Запольського . В київському університеті: Матеріали Респ.науково-практич. конф. Київ,1993. С. 110
35. Коппель О. И. Міжнародні системи. Світова політика. Київ., 2001. С.200
36. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів, видавництво «Світ», 1990, с. 264—265
37. Лисенко М. М. Повстання декабристів на Україні. Київ: Державне видавництво художньої літератури УРСР, 1952. 77 с.
38. Лисенко М. М. Повстання Чернігівського полку (з історії декабристського руху на Україні). Київ: Радянська школа, 1956. 99 с.
39. Ластовський В. В. Історія міжнародних відносин: теоретичний формат. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Вип.2 С.34-43
40. Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ, 2014. 237 с.
41. Лист князя Волконського про декабристів в Україні. Відгуки сучасників про декабристів.. Т. 1 Київ.1958. С. 110-115.
42. Листування Павла Пестеля з іншими членами товариства. Декабристи на Україні: Документи і матеріали. Т. 2. Київ.1954. С. 120-130.
43. Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу: Історія людського суспільства. Київ., 2002. С.5-8
44. Мальський, М. З. Теорія міжнародних відносин. Київ., 2007. С.15-20

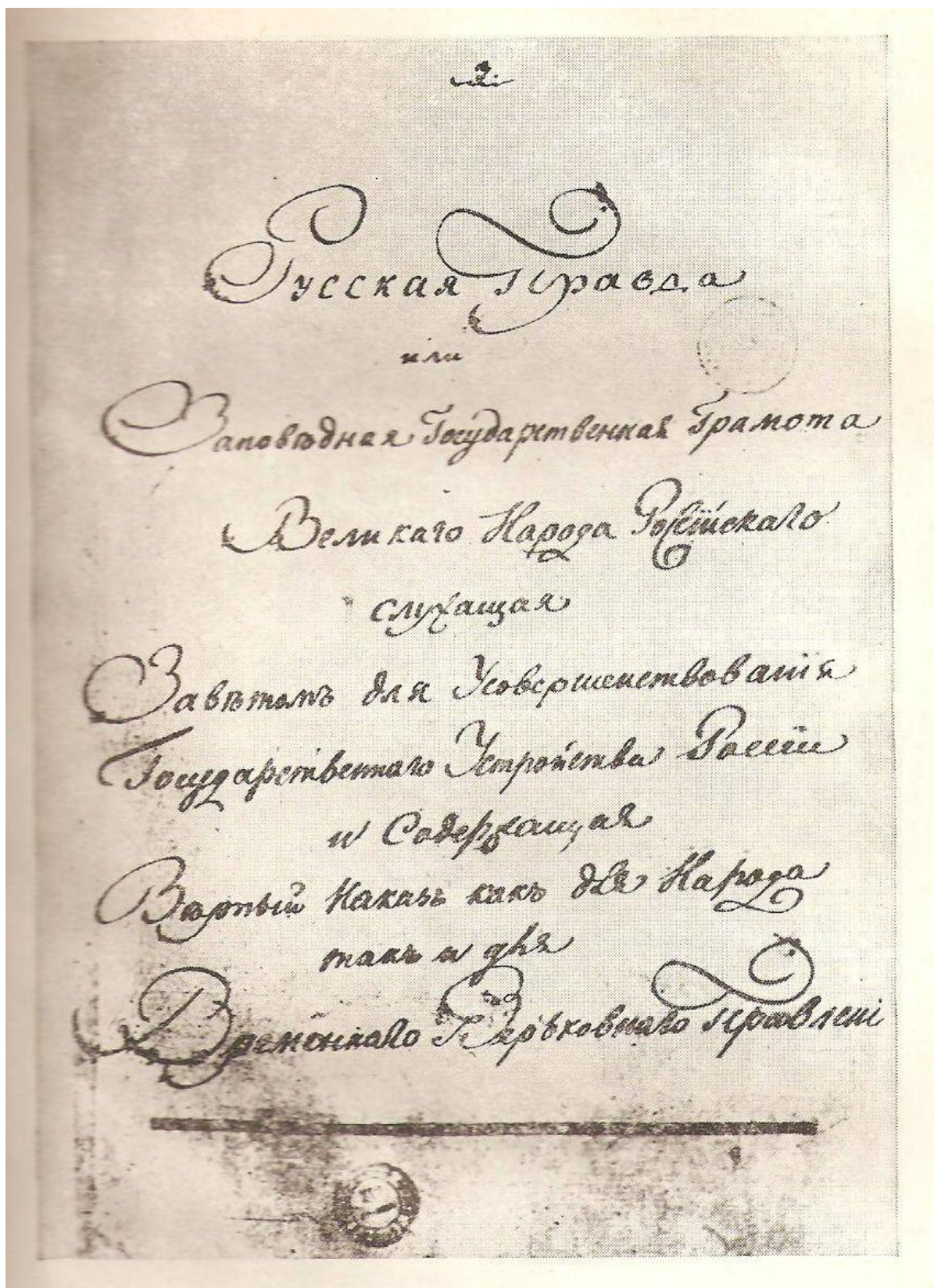
- 45.Нагоевський В. Г. Декабристи в Україні. Київ: Вид-во Академії наук України, 1967. 245 с.
- 46.Оксман Ю. Г. Одеське «гніздо змови» 1825 року (Спроба перегляду питання про базу «декабризму» на Україні). Прапор марксизму. 1928. № 1. С. 165—207.
- 47.Олійник Л.В. Декабристський рух на Україні в радянській історіографії. Український історичний журнал .УІЖ. №12 1965.С.11-20.
- 48.Оксман Ю. Г. Одеське «гніздо змови» 1825 року (Спроба перегляду питання про базу «декабризму» на Україні). Прапор Марксизму. 1928. № 1. С. 165—207.
- 49.Офіційний звіт слідчої комісії щодо діяльності декабристів у Києві. Архів декабристів. Київ.1823..Т. 3. С.150-165.
- 50.Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2-х томах. Том 1. Київ: Либідь, 1992. 640 с
- 51.Рибалко А. К. Декабристи: історичний нарис. Київ: Наукова думка, 1990. 320 с.
- 52.Сергієнко Г. Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні / Г. Я. Сергієнко, відп. ред. Ф. Є. Лось; АН УРСР, Ін-т історії. Київ: Наукова думка, 1975. 182 с.
- 53.Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів, 1826—1850. Київ.: Наук. думка, 1971. 300 с.
- 54.Субтельний Орест. Україна: Історія. Київ: Либідь, 1991.515с.
- 55.Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ .: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

56. Barratt G. R. Alexander Bestuzhev-Marlinsky by Lauren G. Leighton.
Canadian Slavonic Papers. Canada .1977. Vol. 19, no. 1 (March). 100–101p.
57. Grey I. The Decembrists: Russia's First Revolutionaries, 1825. United Kingdom.
58. History Today (Sept 1973), Vol. 23 Issue 9, Canada. 656–663 p.
59. Hitsman, J. M. The Incredible War of 1812. Toronto: Robin Brass Studio, United States. 1999 550 p.
60. Leighton L. G. Alexander Bestuzhev-Marlinsky. Boston, United States. 1975 . 87 p.
61. Leighton L. G. K. F. Ryleev: A Political Biography of the Decembrist Poet by Patrick O'Meara. The Russian Review. United States. 1985. Vol. 44, N 3 (July). 301–302p.
62. Malia M. Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, United States. 1961, 486 p.
63. Mazour A. The first Russian revolution, 1825: the Decembrist movement, its origins, development, and significance. Stanford University Press. Reissue, United States. 1937 .255p.
64. Mazour A.G. Women in exile: Wives of the Decembrists. Tallahassee (Fla), United Kingdom. 1975. X.134 p.
65. Rabow-Edling S. The Decembrists and the Concept of a Civic Nation. Nationalities Papers. United States. 2007, 35 (2): 369–391p.
66. Russia Under The Old Regime. By Richard Pipes. New York: Charles Scribner's Sons, 1974. xxii, 361 p.
67. Seton-Watson H. The Russian empire, 1801–1917. United Kingdom. 1988. Oxford University Press. 554 p.
68. The Four Horsemen Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe , by. Richard Stites (Oxford: Oxford U.P., 2014; . 439 p.
69. The Romanovs: Autocrats of all the Russias. By W. Bruce Lincoln. New York: Dial Press, 1981. xii, 852 p.

70. Watt DC. The "Decembrists": Russia 1825, Ethiopia 1960: Two Revolutions compared. *International Relations*. United Kingdom. 1963;2(7):459-468 p.
71. Whittock, Michael. "Russia's December Revolution, 1825" *History Today*. United Kingdom.(Aug 1957) 78 530–537p.

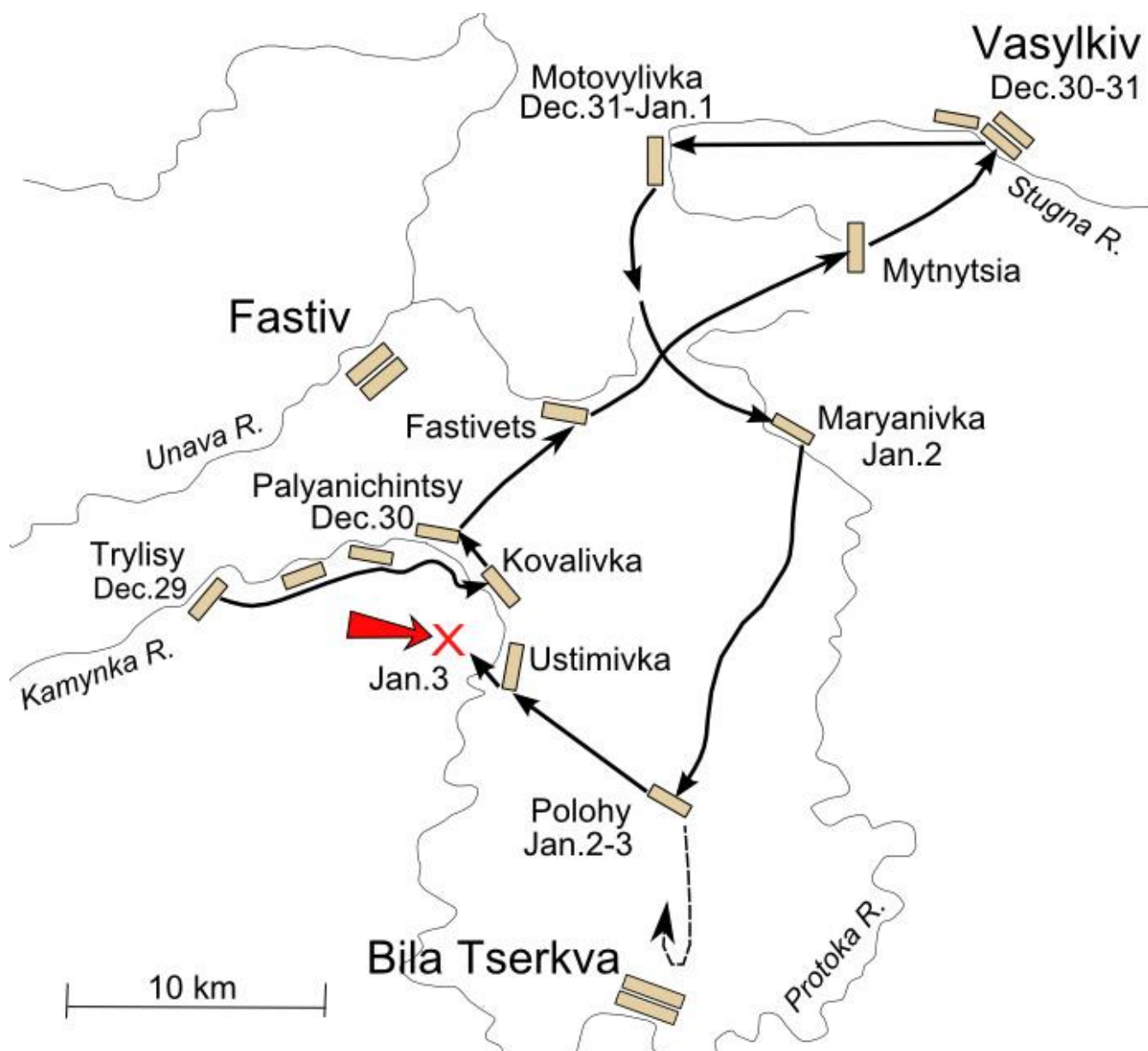
1. Додатки

Додаток А . Титульний лист Руської правди П.Пестеля

Додаток Б

Схематична карта руху повсталого Чернігівського полку

Додаток В. Поселення декабристів в Читі. Фотографія 1885 року

HOUSE OF DECEMBRIST EXILES.

THE POLITICAL EXILES' CARPENTER-SHOP, CHITA.

РЕЗЮМЕ

ПЕРШІ ТАЄМНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕКАБРИСТІВ 1814-1821 РР.

Дослідження розглядає виникнення перших таємних ранньодекабриських організацій у період 1814-1821 років у Східній Європі. Автор аналізує історичні умови, які склалися в Європі після наполеонівських війн. В Східній Європі з'являються перші таємні групи, учасники яких ставили за мету змінити існуючий лад, та пропагували ідеї рівності та скасування кріпацтва.

Дослідження фокусується на діяльності таких товариств, як Орден лицарів Хреста, Союз порятунку та Союз благоденства, аналізуючи причини їх заснування та основні ідеї. Ці організації мали різні погляди на політичний устрій держави, але всі вони прагнули до радикальних змін. Їхні платформні документи відображали передову демократичну думку того часу і сприяли б модернізації суспільства. Частина структур названих організацій розташовувалась в Україні.

Таким чином декабристський рух, не дивлячись на його поразку, відіграв важливу роль у формуванні політичної свідомості в Східній Європі, а його ідеї мали великий вплив на подальший перебіг історичного процесу в регіоні.

RESUME

THE FIRST SECRET ORGANIZATIONS OF THE DECEMBER 1814-1821.

The study examines the emergence of the first secret Early Decembrist organizations in the period 1814-1821 in Eastern Europe. The author analyzes the historical conditions that developed in Europe after the Napoleonic wars. The first secret groups appeared in Eastern Europe, the members of which aimed to change

the existing system and promoted the ideas of equality and the abolition of serfdom.

The study focuses on the activities of such societies as the Order of the Knights of the Cross, the Salvation Union and the Welfare Union, analyzing the reasons for their establishment and the main ideas. These organizations had different views on the political system of the state, but they all sought radical changes. Their platform documents reflected the advanced democratic thought of the time and would contribute to the modernization of society.

Thus, the Decembrist movement, despite its defeat, played an important role in the formation of political consciousness in Eastern Europe, and its ideas had a great influence on the further course of the historical process in the region.